

Meld Islamofobie

ALLEDAAGSE ISLAMOFOBIE IN NEDERLAND

EEN VERKENNEND ONDERZOEK

IBTISSAM ABAÂZIZ, MSc.

INHOUD

SAMENVATTING, CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	4
1. INLEIDING	13
1.1 POLITIEKE EN MAATSCHAPPELIJKE DISCOURSEN	14
1.2 DE RACIALISERING VAN DE MOSLIM.....	16
1.3 DOEL VAN DIT ONDERZOEK	16
1.4 LEESWIJZER	17
2. HET GETALLENSPEL	18
2.1 DE STAND VAN ZAKEN	18
2.2 DISCRIMINATIE, RACISME EN ISLAMOFOBIE IN NEDERLAND	19
2.2.1 DE ARBEIDSMARKT	20
2.2.2 DE WONINGMARKT	21
2.3 BREDE UITSLUITING EN NON-ACCEPTATIE	21
2.4 GENDERDIMENSIE.....	23
2.5 CONCLUSIE.....	25
VERKENNEND ONDERZOEK	26
INTERMEZZO	28
3. ALGEMEEN BEELD	29
3.1 LEEFTIJD	29
3.2 GESLACHT	29
3.3 OPLEIDINGSNIVEAU.....	29
3.4 WOONPLAATS	30
3.5 IDENTIFICATIE	30
4. DIRECTE EN INDIRECTE MOSLIMDISCRIMINATIE	31
4.1 RELATIE RELIGIEUS UITERLIJK EN (IN)DIRECTE MOSLIMDISCRIMINATIE.....	31
4.1.1 CONCLUSIE	32
4.2 UITSPRAKEN POLITICI EN MEDIABERICHTGEVING OVER MOSLIMS.....	33
4.2.1 CONCLUSIE	34
4.3 BEELD MOSLIMDISCRIMINATIE IN NEDERLAND	35
4.4 VEILIGHEIDSGEVOELEN, VRIJHEID MOSLIMZIJN EN ZORGEN OVER DE TOEKOMST	36

4.4.1	VEILIGHEIDSGEVOEL	36
4.4.2	VRIJHEID MOSLIMZIJN	37
4.4.3	ZORGEN	38
4.4.4	CONCLUSIE	39
5.	PERSOONLIJKE ERVARINGEN	40
5.1	DIVERSE DOMEINEN	40
5.1.1	VERSCHILLEN MANNEN EN VROUWEN.....	41
5.1.2	NIQAABDRAGENDE VROUWEN.....	41
5.2	ERVARINGEN MOSLIMDISCRIMINATIE EN/OF MOSLIMHAAT IN 2018	42
5.3	MELDINGSBEREIDHEID	43
5.4	AARD VAN DE ERVARING	43
5.5	ACTIE ONDERNEMEN	44
5.6	ALLEDAAGSE ISLAMOFOBIE	45

“Ik krijg dagelijks met islamofobie te maken. Het type persoon waar ik doorgaans mee in aanraking kom is heel naar. Die hebben een hele nare, vijandige, hatelijk benadering. Zoals op het station van Zutphen laatst, waar een man ‘gadverdamme’ naar mij schreeuwde met duidelijke walging.

Meestal gaat het om witte mensen. Het zijn heel vaak mannen die zo moedig zijn om vrouwen uit te schelden. Vrouwen kunnen heel vies kijken maar het zijn de mannen die zich gerechtigd voelen om wat te zeggen. Verbale aanvallen komen dan ook veel voor. Als het mannen zijn kan ik het beste mijn mond houden, omdat je niet weet wat er kan gebeuren. Ik ben wel eens een dag binnen gebleven. Ik voel me niet veilig.

Eergisteren zat ik met m’n zoontje achterop de fiets en riep een man ‘Bekeuring, bekeuring!’ tegen mij.

En gisteren nog bij de kinderboerderij had ik een fijn gesprek met een jonge dame. Een oudere dame stond mee te luisteren. Toen ik wegliep zei de oudere vrouw tegen de andere: ‘Je houdt het wel lang vol met haar’. Ik heb toen nog een halfuur met de oudere vrouw gesproken. Het is erg heftig, ben je even een dagje op de kinderboerderij...!

Het gebeurt ook vaak in de supermarkt. Ik stond een keer bij de kassa en was aan het afrekenen en de man voor me keek me vreemd aan. Ik groette hem en toen reageerde hij met: ‘Ik groet wel, maar geen mensen zoals jij.’ Heel veel mensen zagen dit maar niemand deed wat, inclusief de medewerkers. Ik ben hierna een halfjaar niet in de winkel geweest.

Je raakt zo aan gewend aan islamofobie dat je het gaat accepteren.”

- Vrouw, khimaar dragend, 32 jaar

“Het zijn echter óók die alledaagse, steeds terugkerende vernederingen die zo kwetsend kunnen zijn en die van ingrijpende, deprimerende invloed kunnen zijn op het welzijn van zwarte mensen: ‘witten die van plaats verwisselen als een zwarte naast hen komt zitten in de bus, geld dat op de toonbank wordt gelegd in plaats van in de zwarte hand, verbaal en fysiek geweld op straat en racistische leuzen op de muur...’”

- Philomena Essed, *Alledaags racisme*, pp. 88-89

SAMENVATTING, CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Aan dit verkennende onderzoek hebben in totaal 337 respondenten¹ deelgenomen. Dit onderzoek gaat over de ervaringen van Nederlandse moslims met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat (islamofobie) gedurende de afgelopen vijf jaren. Het doel van het onderzoek is niet zozeer om algemene uitspraken te doen over Nederlandse moslims. Het is vooral bedoeld om signalen, patronen en verbanden te verkennen die licht werpen op de aard van islamofobie en die uitnodigen tot meer verdiepend onderzoek. Uit het onderzoek komen de volgende zes centrale thema's en bevindingen naar voren.

1. ISLAMOFOBIE GAAT OM MEER DAN ALLEEN DIRECTE, PERSOONLIJKE ERVARINGEN

Islamofobie gaat om meer dan alleen directe, persoonlijke ervaringen zoals geweigerd worden bij een stage vanwege het dragen van een hoofddoek. Deelnemers aan dit onderzoek ervaren islamofobie op verschillende manieren. Zo heeft niet iedereen te maken gehad met **directe** moslimdiscriminatie, maar wel met **indirecte** moslimdiscriminatie.

Onder directe moslimdiscriminatie scharen wij **directe persoonlijke ervaringen**. Daarmee bedoelen we dat de persoon in kwestie persoonlijk wordt getroffen door moslimdiscriminatie en daar negatieve gevolgen van ondervindt. Enkele voorbeelden die hieronder vallen zijn: geweigerd worden bij een stage vanwege het dragen van een hoofddoek, collega's die je negeren op werk vanwege je moslimzijn of door een onbekende persoon op straat worden uitgescholden omwille van het dragen van een hoofddoek, khimaar of niqaab.

De meerderheid van de respondenten (91%) geeft aan directe persoonlijke ervaringen te hebben met moslimdiscriminatie (n=306). Slechts een minderheid van 9% geeft aan geen directe, maar wel **indirecte ervaringen** te hebben.

Onder deze **indirecte ervaringen** vallen **uitspraken van politici** en **mediaberichtgeving over moslims/islam** die als **kwetsend en/of beledigend** worden ervaren. Deze elementen vallen onder politieke en maatschappelijke discoursen en dragen bij aan het maatschappelijk klimaat. Dit gaat dus om een andere dimensie van islamofobie.

Discriminatie en haat worden verspreid door politici en media in grote mate. Dit heeft een negatief effect op mij als individu en als persoon die onderdeel uitmaakt van de moslimgemeenschap. [R275]

Media en politiek dragen bij aan een bepaald maatschappelijk klimaat en discours. Ook dat klimaat en discours kunnen effect hebben op burgers en hen raken. Op deze manier krijgen burgers op een andere manier en meer **indirect** te maken met moslimdiscriminatie en moslimhaat. Deze indirecte

¹ In totaal hebben 365 respondenten de vragenlijst ingevuld. De opschooning van de data leverde in totaal 337 valide vragenlijsten op. Op bladzijde 26 wordt nader ingegaan op de dataverzamelmethode en de opschoonfase.

vormen beperken zich niet tot hun arena's, maar kunnen ook leiden tot directe persoonlijke ervaringen met moslimdiscriminatie. Zo beschrijft een respondent hoe de brief van Rutte op haar werk een onderwerp van discussie werd en resulteerde in beledigende opmerkingen van een collega:

We hadden het over de brief van Rutte die hij schreef en een collega maakte de opmerking: "Als jij maar geen aanslagen pleegt". Ik zei: "Maar dat geldt ook voor jou, als jij maar geen aanslagen pleegt". "Nee, dat doe ik niet" zei ze, waarop ik antwoordde: "O, ik wel dan?" Ik heb die dag heel hard gehuild voor het eerst op mijn werk. [R215]

Het ging om deze brief van de premier Rutte² met onderstaande passage:

We voelen een groeiend ongemak wanneer mensen onze vrijheid misbruiken om hier de boel te verstieren, terwijl ze juist naar ons land zijn gekomen voor die vrijheid. Mensen die zich niet willen aanpassen, afgeven op onze gewoontes en onze waarden afwijzen. Die homo's lastigvallen, vrouwen in korte rokjes uitjouwen of gewone Nederlanders uitmaken voor racisten. Ik begrijp heel goed dat mensen denken: als je ons land zo fundamenteel afwijst, heb ik liever dat je weggaat. Dat gevoel heb ik namelijk ook. Doe normaal of ga weg.

In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 2018, verscheen tijdens de Zendtijd Politieke Partijen, in maart, het campagnefilmpje van de PVV. In grote rode letters verschenen op het beeldscherm allerlei teksten zoals: 'islam is discriminatie, islam is geweld, islam is terreur, islam is homohaar, islam is christenhaar'. Om de boodschap kracht bij te zetten, hoorde je op de achtergrond spannende onheilspellende muziek. Een andere respondent beschrijft hoe er op de pagina van de universiteit het filmpje van Wilders, dat uitgezonden werd in maart 2018, verdedigd werd en dat zij dat als kwetsend heeft ervaren:

Online discussie op een pagina van de universiteit waarbij men de PVV video begon te verdedigen en Islam probeerde neer te halen. Dit was heel kwetsend en moeilijk mee om te gaan [R154]

Kortom, dit verkennend onderzoek laat zien dat islamofobie uit verschillende dimensies bestaat en dat er een wisselwerking is tussen deze dimensies. Ze staan niet los van elkaar.

2. RELIGIEUS UITERLIJK EN ERVARINGEN MET ISLAMOFOBIE

Directe persoonlijke ervaringen met moslimdiscriminatie en/of moslimhaar houden niet altijd verband met een typisch religieus uiterlijk zoals het dragen van een hoofddoek of een baard. En met een sterke religieuze identificatie net zo min. Niet iedereen die een hoofddoek of baard draagt, geeft aan directe persoonlijke ervaringen te hebben met islamofobie.

De meerderheid van de respondenten *met alleen indirecte ervaringen*, beschouwt zichzelf als moslim (97%). Binnen deze groep beschouwt 93% zichzelf als religieus tot zelfs erg religieus. De meerderheid van de vrouwen draagt een hoofddoek (53%) en van de mannen draagt 50% een baard.

² VVD, (2017, 22 januari). *Lees hier de brief van Mark* [open brief]. Geraadpleegd op: <https://www.vvd.nl/nieuws/lees-hier-de-brief-van-mark/>

Dit onderzoek laat echter ook het omgekeerde zien: 11% van alle van de respondenten beschouwt zichzelf als **een beetje religieus tot niet religieus**. Van deze groep geeft de meerderheid van 95% aan wel **directe persoonlijke ervaringen** te hebben gehad met moslimdiscriminatie. Een saillant detail is dat de meerderheid van hen aangeeft **geen religieus uiterlijk** te hebben. Ondanks dat deze groep zichzelf **een beetje tot niet religieus** beschouwt en ook geen typisch religieus uiterlijk heeft, worden zij in de omgeving waarin zij discriminatie ondervinden blijkbaar toch als moslim geïdentificeerd.

Dit duidt erop dat een religieus uiterlijk meer omvat dan alleen het dragen van een hoofddoek of een baard. Deze bevinding sluit aan bij de ontwikkeling die de antropoloog Martijn de Koning omschrijft als de *racialisering van de moslim*.³ In het inleidende hoofdstuk gaan we hier nader op in.

Mijn collega's op de universiteit weten niet dat ik moslim ben. Zelfs de experts [op de afdeling] zeggen dan de meest ongelofelijke dingen zoals: "We hebben nu een hoofddoekjessecretariaat" of "kijk, er is nog een zo'n doekje gaan dragen bij ons secretariaat." Ik denk er dus wel 1000 keer over na of ik nou wel of niet hjaab ga dragen. Tot nu toe is de beslissing van niet, omdat ik bang ben voor de gevolgen zowel van collega's en studenten die me dan als academicus niet meer serieus zullen nemen. Ik vind het wel echt verschrikkelijk. Het gevoel niet vrij uit te kunnen komen voor mijn geloof is beknellend. [R108]

3. ISLAMOFOBIE HEEFT IMPACT: VEILIGHEIDSGEVOELEN EN ZORGEN OVER DE TOEKOMST IN NEDERLAND

Ervaringen met islamofobie blijven niet beperkt tot *een incidentele ervaring*. Ze hebben ook een impact op de getroffen en hun welzijn. In dit onderzoek hebben we ook gekeken naar:

- **Het beeld van moslimdiscriminatie:** denken Nederlandse moslims dat in Nederland moslimdiscriminatie veel of weinig voorkomt? Worden moslims in Nederland meer of minder gediscrimineerd dan vijf jaar geleden?
- **Veiligheidsgevoelens:** voelen Nederlandse moslims zich veilig in Nederland? En is dit gevoel de afgelopen jaren meer of minder geworden of evenveel gebleven?
- **De vrijheid om moslim te zijn:** voelen Nederlandse moslims zich vrij in Nederland om moslim te zijn zoals zij dat wensen?
- **Zorgen:** in hoeverre maken Nederlandse moslims zich zorgen dat hen iets kan overkomen vanwege hun (vermeende) islamitische achtergrond? Maken Nederlandse moslims zich zorgen over hun toekomst in Nederland?

Dit zijn onderwerpen die nauwelijks aandacht krijgen in maatschappelijk debat en onderzoek over racisme, discriminatie en islamofobie.

Beeld moslimdiscriminatie

De meerderheid van de respondenten geeft aan dat moslimdiscriminatie veel voorkomt in Nederland en dat dit de afgelopen vijf jaren toe is genomen.

³ De Koning, M. (2016). *Een ideologische strijd met de islam. Fortuyns gedachtegoed als scharnierpunt in de racialisering van moslims. Het woord als wapen*. Uithoorn: Karakter Uitgevers B.V.

Veiligheidsgevoelens

Op dit punt zien we in eerste instantie verschillen tussen respondenten met en zonder directe persoonlijke ervaringen met islamofobie. Respondenten **met directe persoonlijke ervaringen** voelen zich gemiddeld minder veilig in Nederland dan de respondenten zonder directe persoonlijke ervaringen met islamofobie. Slechts 28% van de eerstgenoemde groep (n=85) voelt zich **veilig tot heel erg veilig**, ten opzichte van 52% van laatstgenoemde groep (n=16). Het percentage respondenten dat zich **een beetje veilig** voelt als moslim in Nederland, is binnen beide groepen even groot (resp. 43% en 42%).

We zien echter ook dat de veiligheidsgevoelens onder beide groepen de afgelopen vijf jaren zijn afgenomen. Deze afname is sterker onder de groep met directe persoonlijke ervaringen met islamofobie. Binnen deze groep geeft 74% aan zich minder veilig te voelen als moslim in Nederland. Onder de groep zonder directe persoonlijke ervaringen ligt dit percentage lager, maar ook daar zien we dat een aanzienlijk deel van 42% zich minder veilig is gaan voelen. Binnen deze laatstgenoemde groep, geeft 52% zich even veilig te voelen vergeleken met vijf jaar geleden.

Vrijheid moslimzijn

Op dit punt zien we de grootste verschillen tussen de twee groepen. Meer dan de helft van de respondenten zonder directe persoonlijke ervaringen met islamofobie **voelt zich vrij tot helemaal vrij** om moslim te zijn in Nederland zoals zij dat wensen. Dit percentage ligt stukken lager binnen de groep die wel directe persoonlijke ervaringen heeft met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat: 22%. Maar liefst 46% van deze laatstgenoemde groep voelt zich **niet vrij tot helemaal niet vrij** om moslim te zijn zoals zij dat wensen.

Zorgen

Respondenten met directe persoonlijke ervaringen islamofobie maken zich gemiddeld meer zorgen over dat hen iets kan overkomen in Nederland vanwege hun moslimzijn: 49% maakt zich **veel tot heel veel zorgen**. Binnen de andere groep ligt dit percentage een stuk lager (23%). Dat betekent niet dat deze groep zich helemaal geen zorgen maakt: 39% geeft aan zich **een beetje zorgen** te maken. Binnen de eerstgenoemde groep is dit percentage 33%.

Verder zien we dat beide groepen zich zorgen maken over hun toekomst als moslim in Nederland. Ook hier zijn deze zorgen sterker onder de groep met directe persoonlijke ervaringen met islamofobie: 69% van de respondenten met directe persoonlijke ervaringen maakt zich **veel tot heel veel zorgen** over de toekomst in Nederland. Binnen de andere groep maakt 32% zich **veel tot heel veel zorgen** en 36% geeft aan zich een beetje zorgen te maken.

Kortom, dit onderzoek laat zien dat ervaringen met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat impact hebben op de getroffenen. Zelfs de respondenten met alleen indirecte ervaringen geven aan zich minder veilig te voelen in Nederland en maken zich zorgen over hun toekomst in Nederland als moslim. Directe persoonlijke ervaringen lijken echter een versterkend effect te hebben op veiligheidsgevoelens, zorgen over de eigen veiligheid en zorgen over de toekomst. Tot slot laten de bevindingen zien dat mensen met directe persoonlijke ervaringen zich minder vrij voelen om moslim te zijn zoals zij dat wensen.

Een meneer begon mij uit het niets uit te schelden in de tram. Hij schreeuwde dat ik terug moest naar mijn eigen land, dat ik vermoord moest worden. En vele andere bedreigingen en scheldwoorden. De tramconductor heeft er niks van gezegd en medereizigers bleven enkel staren. Ik voelde mij zeer onveilig. [R362]

4. ALLEDAAGSE ISLAMOFOBIE: ISLAMOFOBIE IS WIJDVERBREID EN BESLAAT DIVERSE DOMEINEN VAN HET DAGELIJKSE LEVEN

Directe persoonlijke ervaringen concentreren zich niet op één domein, maar beslaan haast alle facetten van het dagelijkse leven waar mensen zich moeilijk aan kunnen onttrekken. Respondenten geven aan moslimdiscriminatie en/of moslimhaat niet alleen te ervaren via de politieke en maatschappelijke discoursen, maar ook online, op straat, in winkels, in het openbaar vervoer, op de werkvloer en op de arbeidsmarkt. Met andere woorden: islamofobie is zo alledaags geworden. Het is echter meer dan dat: mensen kunnen er meerdere keren per dag mee te maken krijgen.

Een ander opvallend verschijnsel zijn de ervaringen met de politie. In dit onderzoek gaf 17% aan staande te gehouden zijn door de politie (n=52) en 8% gaf aan thuis bezocht te zijn door de politie daarbij ondervraagd te zijn over hun religieuze identiteit (n=24).

Dit onderzoek laat verder zien dat alledaagse ervaringen met islamofobie soms impliciet en soms expliciet kunnen zijn. Bij meer impliciete uitingen van islamofobie gaat het bijvoorbeeld om uitgesloten worden, onheus bejegend worden, genegeerd worden. Onder expliciete uitingen worden genoemd: nageroepen worden op straat, uitgescholden en geslagen worden.

Kortom: islamofobie is wijdverspreid en beslaat alle facetten van het dagelijks leven. Het heeft een alledaags karakter. Islamofobie komt niet alleen tot uiting in politieke en maatschappelijke discoursen en speelt zich niet alleen af in de informele sfeer zoals op straat en in het openbaar vervoer. We zien dat het ook voorkomt in het contact met de politie, op de werkvloer en arbeidsmarkt. ***Islamofobie heeft dus ook een institutionele dimensie.*** Uitingen van alledaagse islamofobie zijn niet eenvormig. Soms gaat het om expliciete uitingen en soms om meer impliciete vormen.

5. LAGE MELDINGSBEREIDHEID HEEFT TE MAKEN MET DE AARD VAN DE ISLAMOFIBE ERVARINGEN

Van de respondenten met directe persoonlijke ervaringen, geeft 85% aan in dit ook in 2018 te hebben meegemaakt (n=260). We hebben ook gekeken naar hoe vaak respondenten het afgelopen jaar iets hebben meegemaakt. In dit onderzoek zien we een hoge frequentie aan ervaringen: 39% procent geeft aan ***meer dan vijf keer*** moslimdiscriminatie te hebben meegemaakt in 2018. Als we kijken naar de totaal opgegeven frequentie, dan betekent dit dat deze 260 respondenten in 2018 - hypothetisch gezien - samen minimaal 1008 islamofobe incidenten hebben meegemaakt. Dergelijke hoge aantallen komen echter – tot nu toe - nooit naar voren in de statistieken van verschillende antidiscriminatiebureaus en de politie. Dit duidt erop dat de meldingsbereidheid enorm laag is.

Ons onderzoek bevestigt dit: de overgrote meerderheid van 84% heeft geen melding gedaan. Respondenten geven uiteenlopende redenen om geen melding te doen. De top drie om niet te melden, luidt:

- melden heeft geen zin, omdat er toch niks meegedaan wordt
- het is niet belangrijk genoeg om te melden
- te weinig bewijs om er iets mee te doen

We hebben respondenten ook gevraagd om hun meest recente ervaring te beschrijven. Daaruit komt naar voren dat de ervaringen alledaags zijn en vaak een impliciete vorm aannemen. De meerderheid gaf aan dat ze tijdens hun laatste ervaring uitgescholden of beledigd werden (50%), gekwetst (42%) of uitgesloten of genegeerd werden (22%). Enkele voorbeelden ter illustratie:

Op school heel vaak (bijna elke dag). Zoals: "Ga naar je eigen land, moslims moeten een kogel door hun kop." [R88]

Niet meer geaccepteerd worden op mijn eigen school en/of andere scholen in mijn omgeving. [R30]

Bij cursussen ervan uitgaan dat je de taal niet goed beheerst. [R36]

Ik werd op de middelbare school helemaal ondervraagd door meerdere docenten over mijn achtergrond. [R47]

Het lastige is dat het vaak niet in je gezicht gebeurt. En dat is een veel gevaarlijkere vorm. [R62]

Dit gaat om uitingsvormen die in dit huidige klimaat niet eens erkend worden als islamofobie.⁴ Het gaat om zaken die onzichtbaar en ongrijpbaar lijken en niet eenvoudig te bewijzen zijn, maar die wel impact hebben op de getroffenen. Voor hen is het dan ook niet eenvoudig om hier iets tegenaan te doen. Zelfs beledigen wordt niet als zodanig (h)erkend en gebagatelliseerd waardoor men ontmoedigd wordt om daar werk van te maken. Een respondent vertelt hierover:

Op een hogeschool in Overijssel werd ik door een leerkracht "Fatima" genoemd, terwijl ik een typische Nederlandse naam heb. Hij vroeg verschillende malen of mijn hoofddoek in de weg zat en ik daardoor niet goed kan luisteren, omdat ik de opdracht verkeerd had uitgevoerd. Bij mijn interne begeleider heb ik aangegeven dat ik dit soort opmerkingen niet waardeer. Die begeleider gaf als antwoord dat niet alles racistisch of profilerend is en sommige mensen gewoon soms lullig doen. [R263]

Een deel van de respondenten (16%) gaf aan wel werk te hebben gemaakt van hun laatste ervaring. Het valt op dat dit vooral gaat om ervaringen op het werk (32%) en op school of universiteit (17%). De wijze waarop deze respondenten er werk van hebben gemaakt is ook opvallend. In de meeste gevallen stappen zij niet naar een antidiscriminatiebureau of het College voor de Rechten van de Mens en doen ze ook nauwelijks aangifte. De meerderheid (77%) lost het intern op door het te melden bij een werkgever/leidinggevende/manager of door een interne klacht in te dienen.

⁴ In het inleidende hoofdstuk gaan we hier nader op in.

6. GENDERDIMENSIE

Tot slot wijst dit onderzoek erop dat er genderverschillen bestaan tussen mannen en vrouwen en hun ervaringen met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat. Het zijn vooral mannen die aangeven staande gehouden te zijn door de politie: van de mannen geeft 36% aan staande te zijn gehouden door de politie in de afgelopen vijf jaren. Dit duidt op etnisch profileren. Bij vrouwen valt het op dat zij vooral op straat het doelwit zijn van diverse islamofobe uitingen. Het gaat hier vooral om vrouwen die gesluierd zijn. Opvallend daarbij zijn de ervaringen van vrouwen die de niqaab dragen. Zowel in dit onderzoek als binnen de islamitische gemeenschappen vormen zij, absoluut en relatief, een minderheid. Naar schatting dragen in heel Nederland ongeveer 200 tot 400 vrouwen de niqaab. Aan dit onderzoek hebben twaalf niqaabdragende vrouwen deelgenomen. Toch is het interessant om stil te staan bij de directe persoonlijke ervaringen die zij hebben met islamofobie, omdat hun ervaringen nogal ernstig zijn.

Het zijn namelijk vooral de vrouwen die de niqaab en de khimaar dragen die aangeven dat ze **bedreigd** zijn op straat. Van de vrouwen die de niqaab dragen (n=12), geeft de helft aan bedreigd te zijn op straat. Onder de vrouwen die de khimaar dragen (n=31) gaat dit om 20%.

Verder is 42% van de vrouwen met de niqaab **bespuugd, geslagen of geschopt op straat**. Onder vrouwen met de khimaar is dit percentage 25%.

Tot slot zien we dat vrouwen met de niqaab de afgelopen vijf jaren ook te maken hebben gehad met de politie: een derde van hen is door de politie staande gehouden op straat en de helft heeft bezoek gekregen van de politie die vragen stelde over hun religieuze identiteit.

Hoewel dit een verkennend onderzoek is, zien we hier signalen die erop duiden dat islamofobie voor vrouwen en mannen anders uitpakt.

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

1. ISLAMOFOBIE BESTAAT UIT VERSCHILLENDE DIMENSIES EN ER IS EEN WISSELWERKING TUSSEN DE DIMENSIES

Wanneer wij het hebben over islamofobie dan hebben wij het niet over een letterlijke fobie voor moslims of islam. Islamofobie gaat echter ook om meer dan alleen moslimdiscriminatie in de praktijk en moslimhaat zoals ons onderzoek laat zien.

In de sociale wetenschappen zijn er diverse definities van islamofobie in omloop en discussies daarover. Het is niet eenvoudig om een definitie van islamofobie te formuleren. Echter, uit de verschillende gehanteerde definities kan wel een kern gedistilleerd worden die voor ons de basis vormt. Martijn de Koning vat de kern van islamofobie als volgt samen:

Islamofobie is het construeren van een negatieve, generaliserende en essentialistische definitie van islam die leidt tot het maken van een hiërarchisch onderscheid tussen niet moslims en moslims. Dit gebeurt om de moslims als groep te problematiseren op basis van hun religie.⁵

Ons onderzoek laat zien dat islamofobie uit verschillende dimensies bestaat. Op basis van de bevindingen, maken wij het volgende onderscheid:

- islamofobie op individueel niveau (**individuele islamofobie**)
- islamofobie op het niveau van politieke en maatschappelijke discourses (**politieke islamofobie**)
- islamofobie op institutioneel vlak (**institutionele islamofobie**)

De overgrote meerderheid in dit onderzoek geeft aan **directe persoonlijke ervaringen** te hebben met moslimdiscriminatie. Deze ervaringen hebben betrekking op de dimensie **individuele islamofobie**. Deze term hebben we ontleend aan het werk van Essed.⁶ In haar werk heeft zij het over **individueel racisme**. Zij verstaat daaronder:

Individueel racisme laat enerzijds zien hoe de ideologie van witte superioriteit en de afwijzing van zwarte mensen opgenomen is in de meningen en houdingen van individuele mensen. In die zin komt racisme overeen met etnisch/raciaal vooroordeel. Daarnaast omvat individueel racisme ook discriminatie, met name in relationele sfeer van meer privé aard (buurt, kennissen, de keuze van vriendschappen) en discriminatie in informele contacten (mensen op straat, in de tram).⁷

In dit onderzoek zien we ook dat de directe persoonlijke ervaringen zich deels afspelen in de informele sfeer zoals op straat, online, openbaar vervoer en winkelcentra. Voor een ander deel spelen deze directe ervaringen zich af in de **institutionele sfeer** zoals op de werkvloer, het onderwijs en in de contacten met de politie. Ook Essed onderscheidt in haar werk de institutionele dimensie van racisme, maar geeft aan dat de scheidslijnen tussen informeel en institutioneel racisme niet altijd duidelijk zijn en dat er overlappingen kunnen zijn.⁸ Als een collega op de werkvloer een moslima negeert of nare opmerkingen maakt over haar hoofddoek, dan is dit een vorm van individuele islamofobie die zich afspeelt op de werkvloer.

De indirecte ervaringen in dit onderzoeken komen tot uiting in politieke en maatschappelijke discourses die ge(re)produceerd worden door politiek en media. Dit is de **politieke dimensie** van islamofobie. Ons onderzoek toont aan dat uitspraken van politici zich niet beperken tot de politieke arena, maar ook kunnen leiden tot concrete acties tegen individuen. Met andere woorden, er bestaat een wisselwerking tussen enerzijds de politieke dimensie en anderzijds de individuele (en institutionele) dimensie van islamofobie.

De vraag op welke wijze het politieke klimaat diverse discriminatiepraktijken stimuleert en legitimeert zou veel meer maatschappelijke aandacht moeten krijgen. Ook in onderzoek zou meer

⁵ De Koning, M. (2015, 14 maart). *Vijf mythen over islamofobie. Deel 2: Islamofobie is angst voor de islam* [blogpost]. Geraadpleegd op: <http://religionresearch.org/closer/2015/03/14/vijf-mythen-over-islamofobie-deel-2-islamofobie-is-angst-voor-islam/>

⁶ Essed, Ph. (2017). *Alledaags racisme*. Amsterdam: Van Genneep

⁷ Ibidem: pp. 78-79

⁸ Ibidem: p.79

aandacht moeten komen voor deze wisselwerking tussen politieke en maatschappelijke discourses enerzijds en persoonsgerichte discriminatiepraktijken anderzijds. In het verlengde hiervan zou men ook stil moeten staan bij de vraag in hoeverre politieke discourses bijdragen aan de normalisering en acceptatie van islamofobie in Nederland.

2. MEER AANDACHT VOOR IMPACT ISLAMOFOBIE OP WELZIJN GETROFFENEN

In zowel onderzoek als maatschappelijke discussies moet er meer aandacht komen voor de impact van islamofobie op getroffenen. Dit verkennend onderzoek laat zien dat getroffenen zich minder veilig voelen, dat hun veiligheidsgevoelens zijn afgenomen en dat ze zich zorgen maken over hun veiligheid en hun toekomst in Nederland. Zelfs respondenten met alleen indirecte ervaringen geven aan dat ze zich minder veilig voelen in Nederland en zich zorgen maken over hun toekomst in Nederland.

Verder laat dit verkennend onderzoek zien dat niet alleen mensen met een typisch religieus uiterlijk of een sterke identificatie met het geloof, doelwit zijn van islamofobie. Ook mensen die zichzelf niet of nauwelijks religieus beschouwen en aangeven geen typisch religieus uiterlijk te hebben, kunnen doelwit worden van islamofobie en gevolgen daarvan ondervinden.

3. ALLEDAAGSE ISLAMOFOBIE EN DE BEPERKINGEN VAN DE INCIDENTENBENADERING

De afgelopen jaren zien we dat de focus in het veld vooral ligt op de 'incidentenbenadering'. Het gaat vooral over de statistieken, aantallen incidenten en de vraag of discriminatiecijfers toe- of afgenomen zijn. In de discriminatiestatistieken gaat het vooral om de openlijke, zichtbare vormen van racisme en islamofobie die als het ware 'meetbaar' zijn. Hoofdstuk twee laat echter zien dat de interpretatie van deze cijfers niet eenvoudig is. Vooral als we deze cijfers plaatsen tegen de achtergrond van diverse onderzoeken en experimenten die de laatste jaren zijn uitgevoerd en gepubliceerd. Deze duiden erop dat discriminatie en racisme in Nederland hardnekkig en ernstig zijn en een structureel karakter hebben. Met andere woorden, de incidentenbenadering heeft diverse beperkingen en creëert een blinde vlek voor de subtiele, ongrijpbare, impliciete, onzichtbare en alledaagse vormen van islamofobie. Niet alle 'incidenten' kunnen namelijk vertaald worden naar een melding of aangifte zoals we zien in dit verkennend onderzoek.

4. ISLAMOFOBIE WERKT ANDERS VOOR MANNEN EN VROUWEN

Dit verkennend onderzoek wijst erop dat islamofobie voor mannen en vrouwen anders werkt. Er is echter meer verdiepend onderzoek nodig naar dit aspect.

1. INLEIDING

Vanochtend is stichting as-Soennah door neonazi's van Pegida op een verschrikkelijke manier aangevallen. Wij zijn in het verleden vaker slachtoffer geweest van haat en bedreigingen uit neonazistische hoek, maar nooit eerder op een lugubere wijze als deze.⁹

Zondagochtend 3 maart 2019. Na het fadjr gebed verlaten moskeegangers de Haagse moskee as-Soennah. Al gauw ontdekken zij dat hun moskee alweer het doelwit is van extreemrechts. Aan de gevel van de moskee hangt een spandoek met de teksten: 'Profeet Mohammed is een kindern**ker' en 'Koran is gif'. Ernaast staat een etalagepop in 'islamitische kleding' met een pop ter hoogte van het kruis. De etalagepop moet de profeet Mohammed voorstellen die een baby misbruikt. Het is, gezien de boodschap, onmiddellijk duidelijk dat dit een actie van extreemrechts is. Enkele uren later wordt dit ook bevestigd: de voorman van Pegida claimt de actie via Twitter. Zoals stichting as-Soennah in bovenstaande reactie laat weten, is het niet de eerste keer dat deze moskee het doelwit werd van extreemrechts. In 2018 hebben zowel Identitair Verzet (tweemaal) en Pegida (driemaal) de moskee tot doelwit gemaakt. Deze actie is dan ook geen toevallig incident. Uiteraard komt de Haagse burgemeester Krikke met een officiële reactie. Zij verafschuwt de daad, maar zegt ook:

In Den Haag hebben we het recht met elkaar van mening te verschillen, maar wel binnen de kaders van de wet en met respect voor elkaars denkbeelden, zonder dat we elkaar daarbij onnodig kwetsen en pijn doen. In ons land heeft een ieder het recht zijn godsdienst of levensovertuiging vrijuit te oefenen of ongelovig te zijn. Dat grondrecht is belangrijk en moeten we koesteren.¹⁰

Er vallen een aantal zaken op in de reactie van de burgemeester. Nergens wordt benoemd dat dit een extreemrechtse daad is. Tot op zekere hoogte is dit begrijpelijk. Op het moment dat de burgemeester met deze verklaring komt, loopt er nog een onderzoek van de politie naar de daders, ook al had Pegida de actie al opgeëist. Echter, gezien de boodschap kon er nauwelijks twijfel over bestaan dat dit een islamofobe daad was gericht op moslims. Maar zelfs daarover spreekt de burgemeester niet. Wat de burgemeester wel doet in haar reactie, is dit 'incident' reduceren tot een meningsverschil. Alsof het gaat om een op zichzelf staand conflict tussen de Haagse moskee as-Soennah en de extreemrechtse Pegida.

De *framing* die de burgemeester gebruikt, reduceert islamofobie tot een meningsverschil, en dat is niets nieuws. We zien dat in politiek en media al jaren een discours wordt ge(re)produceerd waarin racisme, islamofobie en discriminatie worden gebagatelliseerd en niet erkend worden als structurele problemen. Sterker nog: het structurele karakter daarvan wordt ontkend. De uitspraak van premier Rutte waarin hij zegt dat jongeren die gediscrimineerd worden, zich moeten invechten, is daar ook een goed voorbeeld van:

⁹ Al-Yaqeen (2019, 3 maart). *Moslimgemeenschap aangevallen door neonazi's* [persbericht]. Geraadpleegd op: <https://al-yaqeen.com/nieuws/moslimgemeenschap-aangevallen-door-neonazis/>

¹⁰ AD (2019, 3 maart). *Kwetsend spandoek en twee poppen bevestigd aan Haagse moskee*. Geraadpleegd op: <https://www.ad.nl/buitenland/kwetsend-spandoek-en-twee-poppen-bevestigd-aan-haagse-moskee~ac465fd0/>

Een van de dingen die ik leer, is hoe ingrijpend discriminatie is. Dat het in Nederland nog veel voorkomt en het echt uitmaakt of je Mohammed of Jan heet als je solliciteert. Ik heb daar over nagedacht en ben tot de conclusie gekomen dat ik dit niet kan oplossen. De paradox is dat de oplossing bij Mohammed ligt. Ik kan tegen Nederland zeggen: 'discrimineer aub niet, beoordeel iemand op karakter en kennis.' Maar als het wel gebeurt, heeft Mohammed de keus: afhaken wegens belediging of doorgaan. Nieuwkomers hebben zich altijd moeten aanpassen, en altijd te maken gehad met vooroordelen en discriminatie. Je moet je invechten.¹¹

Hoewel de premier erkent dat discriminatie voorkomt en hij dit niet reduceert tot een meningsverschil, geeft hij tegelijkertijd ook aan dat hij dit niet kan oplossen. Hij kaatst de bal terug naar slachtoffers van discriminatie: zij zijn aan zet. Daarmee bagatelliseert hij het structurele karakter van discriminatie, terwijl er voldoende juridische kaders bestaan om discriminatie aan te pakken. Welke signalen geven burgemeester Krikke en premier Rutte af met dergelijke uitspraken? Op basis van het monitoren van islamofobie gedurende de afgelopen vier jaren, constateren wij dat er nauwelijks stil gestaan wordt bij het effect dat dergelijke uitspraken hebben op de samenleving noch bij de vraag in hoeverre dergelijke uitspraken discriminatiepraktijken juist legitimeren en in de hand werken. En belangrijker: er wordt nauwelijks stil gestaan wat dergelijke uitspraken doen met moslims en (andere) Nederlanders van kleur. Sterker nog: er wordt nauwelijks stil gestaan bij de impact die discriminatie-ervaringen kunnen hebben op slachtoffers en hun veiligheidsgevoelens. Deze uitgangspunten vormden voor ons juist de aanleiding om dit verkennend onderzoek uit te voeren en om wel stil te staan bij deze vragen.

De uitspraken van burgemeester Krikke en premier Rutte zijn slechts twee voorbeelden, maar geen uitzonderingen en ook geen nieuwe fenomenen. Zo hebben diverse onderzoekers en wetenschappers onderzoek gedaan naar hoe maatschappelijke en politieke discourses zich hebben ontwikkeld de afgelopen decennia. In dit inleidende hoofdstuk willen we hier kort bij stil staan.

1.1 POLITIEKE EN MAATSCHAPPELIJKE DISCOURSEN

Dat racisme en islamofobie worden gereduceerd tot een meningsverschil is niets nieuws. Zo wijst Philomena Essed¹² in haar werk op het fenomeen dat zij *eigengerechtigd racisme (entitlement racism)* noemt. Zij constateert een verschuiving van het recht op vrijheid van meningsuiting naar 'het recht om te zeggen wat er in je opkomt'.¹³ Dat dit weleens kan betekenen dat anderen zich gekwetst, beledigd of bedreigd voelen door bepaalde uitspraken doet er dan niet toe. Het gaat om 'het gevoel van eigen-gelijk'¹⁴ en dat alleen de eigen mening ertoe doet. Het doet er ook niet toe dat racisme of islamofobie openlijk geuit worden. Zoals Essed zegt, leidt dit gevoel van eigen-gelijk tot de opvatting: 'ik bepaal zelf wel wat racisme is of wat niet, wat ik kan zeggen en wat niet. Wat de ander ervan vindt is niet mijn probleem'.¹⁵ Vooral op sociale media is dit fenomeen zichtbaar en heeft het diverse mogelijkheden om te groeien. Sociale media bieden diverse platformen waar mensen hun mening kunnen uiten en vormgeven, onbegrensd en vaak ook anoniem. Essed wijst erop dat ook op het niveau van het alledaagse, racisme en islamofobie worden gereduceerd tot een

¹¹ Umar, E. (2015, 14 september). 'Liever een dode terrorist dan een dode onschuldige'. Geraadpleegd op:

<https://www.metronieuws.nl/nieuws/binnenland/2015/09/liever-een-dode-terrorist-dan-een-dode-onschuldige>

¹² Essed, Ph. (2017). *Alledaags racisme*. Amsterdam: Van Genneep

¹³ Ibidem: p. 16

¹⁴ Ibidem: p. 19

¹⁵ Ibidem: p. 19

meningsverschil. Het lijkt alsof men zich beroept op het zogenaamde recht om te beledigen. Essed noemt dit het 'ik-mag' racisme. Het recht om te beledigen is niet iets van deze tijd. Essed verwijst naar Hirsi Ali die in 2006 al de woorden 'het recht om te beledigen' gebruikte.¹⁶ Waar het op neer komt is dat onder de mom van vrijheid van meningsuiting, racisme en islamofobie openlijk worden geuit. Maar niet alleen dat: racistische of islamofobe uitspraken worden ook niet meer (h)erkend als racisme of islamofobie. Dat heeft deels te maken met de heersende opvatting dat racisme tot het verleden behoort waardoor men zelfs het bestaan van racisme in Nederland ontkent. Na de Tweede Wereldoorlog heeft Nederlands immers gezegd: nooit meer.

Het niet (h)erkennen van racisme en islamofobie als een probleem, is niet iets van de laatste jaren. In haar boek *'Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland'* uit 2000, beschrijft Baukje Prins het ontstaan van het maatschappelijke en politieke discours dat zij 'nieuw realisme' noemt. Dit discours ontstaat volgens Prins aan het begin van de jaren '90, geruime tijd voor 9/11 en de moord op Theo van Gogh. Het beginpunt vormt volgens Prins de inmiddels bekende lezing van Bolkestein over de 'mislukte' multiculturele samenleving en 'mislukte' integratie van vooral moslims in Nederland. Zij schrijft daarover:

VVD-fractieleider Frits Bolkestein werd na zijn Luzern-lezing alom gecompimenteerd voor het door hem betoonde lef om het 'minderhedenprobleem' bespreekbaar te maken. Tot dan toe zouden politici en beleidsmakers te omzichtig met etnische minderheden zijn omgesprongen, uit angst van onverdraagzaamheid of, erger nog, van racisme te worden beschuldigd.¹⁷

Het nieuw realisme is een reactie op de 'mislukte' multiculturele samenleving en hoe men daarmee is omgegaan. Volgens dit discours zouden politici te politiek correct geweest zijn en hebben ze zich vooral wenselijk geuit over de multiculturele samenleving, migranten en moslims. Dit zou ertoe hebben geleid dat er allerlei maatschappelijke problemen zijn ontstaan waar de 'gewone burgers' last van ondervinden en waardoor zij hun land niet meer herkennen. Het nieuw realisme zou juist breken met die politieke correctheid en wenselijkheid. Nieuwe realisten beschrijven voortaan de realiteit zoals deze is, althans: in hun beleving. Het komt erop neer dat diverse multiculturele taboes doorbroken moeten worden en dat men juist moet aankaarten hoe deze taboes de Nederlandse samenleving ontwricht zouden hebben. Men moet de problemen bij naam noemen en daar heeft men lef voor nodig te midden van alle politieke correctheid. Racisme wordt in Nederland over het algemeen als iets slecht gezien dat veroordeeld en bestreden dient te worden. Echter, door het te formuleren als 'zeggen waar het op staat' en dat men daarmee taboes doorbreekt, wordt het gezien als iets heldhaftigs, iets eerlijks en als de 'waarheid spreken.' Prins beschrijft ook hoe Bolkestein als een held werd ontvangen na zijn lezing. Een ander element van dit discours is dat men spreekt namens de gewone burgers die de nadelen zouden ondervinden van de multiculturele samenleving. Er ontstaat een wij versus zij: wij, de oorspronkelijke bewoners van Nederland; en zij: de migranten, de moslims, mensen van kleur die geen oorspronkelijke bewoners zijn van Nederland. Tegenwoordig beperkt het nieuw realisme zich niet tot de VVD, PPV of Forum voor Democratie, maar zien we het terug in het gehele politieke spectrum en zelfs buiten de politieke arena.

¹⁶ Ibidem: p. 20

¹⁷ Prins, B. (2000). *Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland*. Amsterdam: Van Genneep, p. 23

1.2 DE RACIALISERING VAN DE MOSLIM

Discussies over de multiculturele samenleving en de integratie van ‘allochtonen’ worden nog steeds gevoerd. Alleen is het accent verschoven. Waar men vroeger nog sprak over etnische minderheden of allochtonen, gaat het tegenwoordig vooral over moslims. Waar het vroeger ging om sociaaleconomische integratie, gaat het tegenwoordig vooral over assimilatie, waarden en normen. Sinds de bekende lezing van Bolkestein is de nadruk vooral te komen liggen op moslims en islam en hoe deze botsen met de Nederlandse samenleving en bovendien onverenigbaar zijn met de Nederlandse waarden en normen. Het gaat zelfs een stap verder: men vindt dat voor deze problemen met moslims en islam, ook oplossingen moeten komen. In dit kader wijst Martijn de Koning op het proces dat hij ‘*racialisering van de moslim*’¹⁸ noemt dat vooral zichtbaar wordt in het politieke veld met de komst van Pim Fortuyn. Onder dit proces verstaat De Koning:

Het proces waarin dominante groepen statische en karakteristieke eigenschappen toekennen aan mensen die niet tot de eigen groep gerekend worden. Ze doen dit op basis van generaliserende ideeën over ‘ras’, cultuur, religie en sociale klasse, die gepaard gaan met negatieve waardeoordelen en ideeën over hoe om te gaan met een dergelijke groep.¹⁹

Hoewel De Koning dit proces ‘racialisering’ noemt, hoeft het niet per se te gaan om ‘ras’ in zoals in het populair spraakgebruik wordt gehanteerd. In het populaire taalgebruik is het onderscheidende kenmerk van de term ‘ras’ fenotypisch (of biologisch) van aard, zoals huidskleur en haar. Religie is geen ras, maar waar het De Koning om gaat is dat bij racialisering men op een zodanige manier spreekt over de andere groep dat het wel lijkt alsof men spreekt over een ‘ras’. Men spreekt namelijk over ‘een duidelijk herkenbare groep die als inferieur gezien wordt en die specifieke, statische en natuurlijke eigenschappen worden toegedicht’.²⁰ Men heeft geen oog voor de diversiteit binnen de geracialiseerde groep en let steeds minder op de (veranderende) individuele mensen uit die groep. Zo zien we dat moslim de laatste decennia steeds meer een synoniem is geworden voor ‘Turk’ en ‘Marokkaan’, terwijl niet elke ‘Turk’ of ‘Marokkaan’ per definitie zichzelf als moslim identificeert of religieus is. Een ander belangrijk punt van racialisering zijn de negatieve waardeoordelen die toegekend worden aan de geracialiseerde groep.²¹ Deze groep zou problemen veroorzaken waar men een oplossing of aanpak voor wil. De uitkomst van een proces van racialisering van moslims, kan dan islamofobie zijn. In politiek en media zien we dat dit proces in toenemende mate inderdaad leidt tot problematisering en stigmatisering van moslims in Nederland.

1.3 DOEL VAN DIT ONDERZOEK

Hierboven hebben wij aan de hand van een aantal academische werken in vogelvlucht de ontwikkeling van maatschappelijke en politieke discourses beschreven. Waar het op neer komt, is dat de afgelopen decennia een klimaat is ontstaan dat een voedingsbodem biedt voor islamofobie. Het gaat niet alleen om subtiele vormen van islamofobie, maar ook om openlijke uitingsvormen die in toenemende mate genormaliseerd worden en niet (h)erkend worden als islamofobie, laat staan erkend worden als een structureel probleem. In ons werk zien wij dat politieke discourses zich niet

¹⁸ De Koning, M. (2016). *Een ideologische strijd met de islam. Fortuyns gedachtegoed als scharnierpunt in de racialisering van moslims. Het woord als wapen*. Uithoorn: Karakter Uitgevers B.V.

¹⁹ Ibidem: p. 12

²⁰ Ibidem: p. 12

²¹ Ibidem: p. 13

beperken tot de politieke arena, maar dat ze ook effect hebben daarbuiten. Normalisering van islamofobie zorgt er ook voor dat de meldingsbereidheid onder Nederlandse moslims laag is. In hoeverre en op welke wijze legitimeren en beïnvloeden deze discoursen diverse discriminatiepraktijken en werken ze deze in de hand? Nederlandse moslims worden al jaren blootgesteld aan deze discoursen. Wat doet dat met hen? En wat voor impact hebben ervaringen met discriminatie op deze burgers en hun veiligheidsgevoelens? Dergelijke vragen vormden het startpunt van dit verkennend onderzoek.

Om een goed beeld te krijgen van de impact van islamofobie op burgers, sluiten we aan bij het werk van Philomena Essed over 'alledaags racisme'. In dit geval 'alledaagse islamofobie': vormen en uitingen van islamofobie die zich voordoen in diverse facetten van het dagelijks leven en waar mensen zich niet zomaar aan kunnen onttrekken, zoals het openbaar vervoer, school en op straat. Alledaags racisme – en ook alledaagse islamofobie is meer dan dat: mensen kunnen er meerdere keren per dag mee te maken krijgen. Soms gaat het om een openlijke vorm (bijvoorbeeld afgewezen bij een stage vanwege het dragen van een hoofddoek), maar vaak is het verborgen, het lijkt subtiel. Het gaat om zaken zoals genegeerd worden door collega's of de situatie waarin alle witte mensen in de rij begroet worden door de caissière, maar zodra een gesluierde moslima aan de beurt is, zij niet wordt gegroet. Het gaat om zaken die onzichtbaar en ongrijpbaar lijken en niet eenvoudig te bewijzen zijn, maar die wel impact hebben op de mensen die erdoor getroffen worden.

Focus

Dit onderzoek richt zich op de ervaringen die Nederlandse moslims hebben met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat gedurende de afgelopen vijf jaren. We hebben niet alleen gekeken naar wat de respondenten mee hebben gemaakt op het vlak van moslimdiscriminatie, maar ook naar de impact: hoe zit het met veiligheidsgevoelens van de respondenten? Maken ze zich zorgen over hun toekomst in Nederland? Wat voor beeld hebben zij van moslimdiscriminatie in Nederland? Ook hebben we gekeken naar de meldingsbereidheid.

Generalisaties

Statistische generalisaties behoren niet tot het doel van dit verkennend onderzoek. Het is vooral bedoeld om signalen, patronen en verbanden te verkennen die licht werpen op de aard van islamofobie en die uitnodigen tot meer verdiepend onderzoek. Dit draagt bij aan een van de doelstellingen van stichting Meld Islamofobie, namelijk op basis van gesignaleerde trends eigen onderzoek initiëren en uitvoeren waardoor wij ons verder kunnen ontwikkelen tot een kennis- en expertisecentrum.

1.4 LEESWIJZER

Het rapport bestaat uit twee onderdelen. In hoofdstuk 2 wordt een overzicht gegeven van diverse onderzoeken, experimenten en rapporten over moslimdiscriminatie. Daarna volgen de empirische hoofdstukken waarin de bevindingen worden gepresenteerd.

2. HET GETALLENPEL

Elk jaar publiceren antidiscriminatiebureaus en de politie hun jaarrapporten over discriminatie. De vraag die menig journalist en onderzoeker interesseert, is of de cijfers een toe- of afname laten zien vergeleken met het jaar ervoor. Maar wat zegt een toe- of afname van deze cijfers? Betekent dat discriminatie dan ook is toe- of afgenomen? Of zegt dit iets over de meldingsbereidheid die toe- of afgenomen is? Of zegt dit iets heel anders, namelijk dat de focus vooral ligt op de zichtbare openlijke meetbare vormen van discriminatie? En dat daarbuiten veel meer discriminatie voorkomt die meer bedekt is, ongrijpbaar, subtiel en vaak moeilijk ‘bewijsbaar’? In dit hoofdstuk schetsen we een overzicht van onderzoeken, experimenten en rapporten die in de periode 2016-2018 zijn gepubliceerd op dit vlak. Aan het einde van dit hoofdstuk komen we terug op deze vragen.

2.1 DE STAND VAN ZAKEN

In december 2018 publiceerde het Verwey-Jonker Instituut in samenwerking met de Anne Frank Stichting de rapportage *‘Racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland’*. Centraal in deze analyses staan meldingen van discriminatie en antisemitisme die in het registratiesysteem van de politie staan. De conclusie luidt:

Over de hele linie zien we een afname van racistische incidenten. Ook het aantal incidenten met een antisemitisch karakter is afgenomen, met uitzondering van intentioneel antisemitische incidenten. Wel is er bij alle vormen van incidenten een toename in ernst.²²

Naast antisemitisme wordt in dit rapport gekeken naar verschillende soorten discriminatie, waaronder moslimdiscriminatie. De onderzoekers schrijven dat ook bij moslimdiscriminatie een afname te zien is, maar dat de ernst van de incidenten juist is toegenomen. Deze conclusie werd door diverse media geïnterpreteerd als bewijs voor een algemene afname van racisme en discriminatie in Nederland, maar leidde ook tot kritische beschouwingen. De onderzoekers van Republiek Allochtonie²³ bijvoorbeeld, wierpen een kritische blik op de conclusie van dit rapport en hebben een eigen data-analyse uitgevoerd. Zij keken niet alleen naar de cijfers van de politie, maar ook naar de cijfers van antidiscriminatiebureaus, MIND en MDI en het College voor de Rechten van de Mens. Daarnaast richtten zij zich niet alleen op de jaren 2017 en 2016, maar begon hun analyse in 2014. Voor de periode 2014-2017 zagen ze inderdaad een daling in de totale cijfers, maar toen ze de percentages per instelling bekeken, constateerden ze dat vooral de cijfers van de politie een sterke daling laten zien.

²² Anne Frank Stichting, (2018, 6 december). *Aantal racistische incidenten neemt af, ernst ervan neemt toe* [persbericht]. Geraadpleegd op: <https://www.annefrank.org/nl/over-ons/nieuws-en-pers/nieuws/2018/12/6/aantal-racistische-incidenten-neemt-af-ernst-ervan/>

²³ Butter, E. (2018, 10 december). *Afname van racistische incidenten? Nee, vooral een afname van meldingen bij de politie* [blog post]. Geraadpleegd op: <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/afname-van-racistische-incidenten-nee-vooral-een-afname-van-meldingen-bij-de-politie>

TABEL 2.1**Meldingen discriminatie bij politie, ADB's MiND/MDI en College voor de Rechten van de Mens 2014-2018**

	Politie	ADB's ²⁴	MiND & MDI	CvdRvdM ²⁵
2014	5721	5152	1483	463
2015	5506	4561	1585	422
2016	4376	4761	1459	463
2017	3499	4691	1367	416
2018	3299	4320	583	510

Bron: Republiek Allochtonië, 2018

Tot slot hebben deze auteurs ook gekeken hoe vier discriminatiegronden - herkomst, seksuele gerichtheid, antisemitisme en moslimdiscriminatie - zich door de jaren heen hebben ontwikkeld. Alle vier discriminatiegronden laten zowel absoluut als relatief een daling zien. Moslimdiscriminatie laat als enige in 2015 een stijging zien en daarna ook een daling.

TABEL 2.2**Discriminatiemeldingen naar discriminatiegrond 2014-2017**

	Herkomst	Seksuele gerichtheid	Antisemitisme	Moslimdiscriminatie
2014	2987	1687	864	610
2015	2215	1826	720	1151
2016	1723	1736	619	853
2017	1450	1217	587	483

Bron: Republiek Allochtonië, 2018

Dit voorbeeld laat zien dat cijfers van verschillende instellingen verschillende trends kunnen laten zien. Tevens laat dit voorbeeld zien dat de interpretatie van deze cijfers niet eenvoudig is en er meer context nodig is om de cijfers te kunnen duiden.

2.2 DISCRIMINATIE, RACISME EN ISLAMOFOBIE IN NEDERLAND

De cijfers van de politie, antidiscriminatiebureaus, MiND en het College voor de Rechten van de Mens geven uiteraard geen volledig beeld van racisme, discriminatie en islamofobie in Nederland. Zo worden niet alle 'incidenten' gemeld en bestaat er een sterk vermoeden dat er sprake is van onderrapportage.²⁶ De afgelopen jaren zijn diverse studies en rapporten gepubliceerd en experimenten uitgevoerd die aantonen dat discriminatie, racisme en islamofobie zich afspelen op verschillende terreinen die zich niet makkelijk laten vertalen in een melding of een aangifte. Ter illustratie geven we hier een kort overzicht van publicaties, onderzoeken, experimenten of 'incidenten' die de afgelopen jaren *de media* hebben gehaald:

²⁴ ADB's is een afkorting voor: antidiscriminatiebureaus

²⁵ CvdRvdM is een afkorting voor: het College voor de Rechten van de Mens

²⁶ Andriessen, I. (2017). *Discriminatie herkennen, benoemen en melden*. Den Haag: SCP

2.2.1 DE ARBEIDSMARKT

April 2018: Nederlandse naam verkoopt beter (callcenters)²⁷

“Linda verkoopt meer hypotheek dan Ouafa”, kopte het NRC Handelsblad in april 2018. Iemand met een Nederlands klinkende naam zou beter verkopen, omdat zo’n naam meer vertrouwen wekt dan een ‘buitenlands klinkende naam’. Callcenter-medewerkers krijgen dan ook het advies om een Nederlandse naam te gebruiken. Deze praktijk blijkt veelvuldig voor te komen in Nederland. In dit artikel vertellen zes callcenter-medewerkers over hun ervaringen met deze praktijken.

Januari 2018: uitzendbureaus maken geen probleem van opzettelijke discriminatie²⁸

Redacteuren van het televisieprogramma Radar bellen met 78 uitzendbureaus. Ze doen alsof ze mensen zoeken voor een tijdelijke callcenter-klus, maar stellen wel een voorwaarde. Ze willen geen Turken, Marokkanen of Surinamers omdat ze hier negatieve ervaringen mee hebben. De uitzendbureaus krijgen de vraag of ze hier rekening mee willen houden: 47% antwoordt ‘ja’ en slechts een derde antwoordt ‘nee’. Geheel verassend is dit resultaat niet. In het artikel van Radar staat dat het SCP in **2011** een soortgelijk onderzoek heeft uitgevoerd.²⁹ Daaruit kwam dat 75% van de uitzendbureaus er geen problemen mee heeft om bepaalde groepen uit te sluiten.

Juli 2017: werkgevers voorkeur autochtone ex-crimineel³⁰

Uit een onderzoek van Vrije Universiteit Amsterdam, de Radboud Universiteit en Universiteit Utrecht in samenwerking met het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR), komt naar voren dat werkgevers liever een ‘autochtoon’ met strafblad willen in plaats van een ‘allochtoon’ zonder strafblad. Van de eerste groep kreeg 28% een uitnodiging voor een sollicitatiegesprek terwijl slechts 9% van de ‘allochtonen’ zonder strafblad een uitnodiging kreeg.

Januari 2017: nogmaals discriminatie uitzendbureaus³¹

Actiegroep Doetank Peer belt zestien Amsterdamse uitzendbureaus en doet zich voor als een evenementenorganisatie die op zoek is naar personeel. Zij stellen aan de uitzendbureaus een voorwaarde: de potentiële medewerkers dienen wit te zijn. Zevenzeventig procent van de uitzendbureaus heeft hier geen moeite mee.

Maart 2016: stagiaire met hoofddoek niet gewenst³²

Kennisplatform Integratie en Samenleving (KIS) voert een verkennend onderzoek uit naar stages in het mbo. Uit dit onderzoek komt naar voren dat meisjes met hoofddoek en jongens met een Marokkaanse achtergrond vaak moeite hebben om een stageplek te vinden. Er bestaan echter verschillen tussen verschillende sectoren. Discriminatie komt vooral voor in de detailhandel, horeca,

²⁷ Dohmen, A. (2018, 13 april). *Linda verkoopt meer hypotheek dan Ouafa*. Geraadpleegd op:

<https://www.nrc.nl/nieuws/2018/04/13/linda-verkoopt-meer-hypotheek-dan-ouafa-a1599331>

²⁸ NOS (2018, 29 januari). *Uitzendbureaus: liever geen Turken of Marokkanen in callcenter? Dat kan!* Geraadpleegd op:

<https://nos.nl/artikel/2214385-uitzendbureaus-liever-geen-turken-of-marokkanen-in-callcenter-dat-kan.html>

²⁹ Andriessen, I., Nievers, E. & Dagevos, J. (red.) (2012). *Op achterstand. Discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: SCP

³⁰ Van den Berg, C., Blommaert, L., Bijleveld, C. & Ruiter, S. (2017). Veroordeeld tot (g)een baan: hoe delict- en persoonlijkheidskenmerken arbeidsmarktchansen voor veroordeelden beïnvloeden. *Tijdschrift voor Criminologie*, 59 (1-2), 113-135

³¹ Kieft, T. (2017, 30 januari). *Discriminatie bij uitzendbureaus: 'Wit personeel? Komt in orde'* Geraadpleegd op:

<https://www.parool.nl/nieuws/discriminatie-bij-uitzendbureaus-wit-personeel-komt-in-orde~be569347/>

³² Klooster, E., Koçak, S. & Day, M. (2016). *Mbo en de stagemarkt, wat is de rol van discriminatie? Een verkenning onder onderwijsprofessionals en studenten*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut

administratie en techniek. Over de sectoren zorg en welzijn troffen de onderzoekers minder klachten aan. Meisjes met hoofddoek worden vaak geweigerd, omdat ze niet representatief zouden zijn of niet bij het bedrijf passen. Jongens met een Marokkaanse achtergrond worden geweigerd door stagebedrijven, omdat ze als ‘risicovol’ worden gezien.

2.2.2 DE WONINGMARKT

Discriminatie vindt niet alleen plaats op de arbeidsmarkt. De afgelopen jaren hebben een aantal incidenten en onderzoeken het nieuws bereikt die licht werpen op discriminatie op de woningmarkt.

Mei 2018: woningstichting selecteerde huurders op ras en seksuele voorkeur³³

Uit een extern onderzoek komt naar voren dat een woningstichting uit Heerlen, De Voorzorg, jarenlang een discriminerend toewijzingsbeleid hanteerde. Huurders werden geselecteerd “op basis van ras, seksuele voorkeur en zelfs lichaamsgeur.” Hiervoor werden diverse gegevens verzameld zoals “informatie over gezondheid, ex-partners, medicijngebruik, strafrechtelijk verleden, religie en levensovertuiging van de kandidaat-huurders.”

Maart 2018: Rachid komt moeilijker aan een huis dan Jaap³⁴

Journalisten van De Groene Amsterdammer reageren op 250 advertenties voor huurwoningen onder de namen Jaap en Rachid. Jaap werd in 162 gevallen uitgenodigd voor een bezichtiging en Rachid slechts 116 keer. De journalisten geven daarbij aan dat de directe verhuurders vaker discrimineren dan de makelaars. Ook doen de journalisten zich voor als huiseigenaren die hun woning willen verhuren. Vijftig makelaarskantoren worden benaderd met het verzoek de woning niet te verhuren aan ‘allochtonen’. De meerderheid van de makelaars (46) stemmen hiermee in. Slechts 15 van hen geven aan dat ze zich realiseren dat ze discriminatiewetgeving overtreden.

December 2017: eigenaar verhuurt alleen aan ‘mensen van Nederlandse afkomst’³⁵

Een Marokkaans-Nederlands echtpaar is op zoek naar een woning. Tijdens hun zoektocht ontvangen zij een e-mail van een makelaar waarin staat dat de eigenaar van een woning alleen verhuurt aan ‘mensen van een Nederlandse afkomst’. De makelaardij erkent dat er een fout is gemaakt, biedt haar excuses aan en zet de medewerker die deze mail heeft verstuurd, op non-actief.

2.3 BREDE UITSLUITING EN NON-ACCEPTATIE

Bovenstaande voorbeelden gaan over onderzoeken, experimenten en ‘incidenten’³⁶ die de media hebben gehaald en een breed publiek hebben bereikt. Discriminatie, racisme en islamofobie in Nederland zijn niet beperkt tot de bovenstaande voorbeelden. De afgelopen jaren zijn diverse rapporten verschenen die laten zien dat deze fenomenen veel breder zijn en een structureel karakter hebben.

³³Goossen, H. & Sniekers, T. (2018, 23 mei). *Woningstichting selecteerde huurders op ras en lichaamsgeur*. Geraadpleegd op: <https://www.ad.nl/binnenland/woningstichting-selecteerde-huurders-op-ras-en-lichaamsgeur~aec9ce00/>

³⁴Elibol, R. & Tielbeke, J. (2018, 28 maart). *Onderzoek discriminatie op de woningmarkt: ‘Rachid is ook gewoon een nette jongen’*. Geraadpleegd op: <https://www.groene.nl/artikel/rachid-is-ook-gewoon-een-nette-jongen>

³⁵NOS (2017, 13 december). *Mail makelaar: eigenaar verhuurt alleen aan ‘mensen van Nederlandse afkomst’* Geraadpleegd op: <https://nos.nl/artikel/2207324-mail-makelaar-eigenaar-verhuurt-alleen-aan-mensen-van-nederlandse-afkomst.html>

³⁶Het woord ‘incidenten’ staat tussen aanhalingstekens, omdat islamofobe uitingen niet incidenteel zijn, maar een structureel karakter hebben.

In de jaarlijkse SCP-rapporten over integratie van verschillende bevolkingsgroepen, keert het thema uitsluiting regelmatig terug. Zo concludeerde het SCP³⁷ in 2016 dat 'allochtonen' steeds hoger opgeleid zijn, de taal steeds beter beheersen, maar dat dit zich niet vertaalt naar een betere positie op de arbeidsmarkt. 'Niet-westerse allochtonen' zijn drie keer zo vaak werkloos vergeleken met 'autochtonen'. Discriminatie speelt daar een belangrijke rol in volgens het SCP.

In 2018 verscheen het proefschrift van de sociologe Ismintha Waldring over de integratie van de tweede generatie Turkse en Marokkaanse op de werkvloer.³⁸ De conclusie luidt dat het goed gaat met de integratie op de werkvloer, maar dat deze jongeren hun etnische identiteit op de achtergrond houden op werk. Deelnemers aan dit onderzoek geven namelijk aan dat zij meer 'moeite zullen hebben met het vinden van een baan en met doorgroeien, als ze met hun identiteit te koop zouden lopen'.³⁹ Met andere woorden: deze jongeren zijn zich ervan bewust dat er uitsluiting plaatsvindt op de werkvloer op basis van afkomst en religie. De strategie die zij inzetten om hier zo min mogelijk last van te hebben, is het verbergen van hun identiteit.

Uitsluiting op de arbeidsmarkt staat niet los van het maatschappelijke en politieke klimaat. Uit diverse onderzoeken die de afgelopen jaren zijn verschenen, wordt op verschillende manieren aangetoond dat 'allochtonen', en met name moslims, in steeds mindere mate worden geaccepteerd in Nederland. Een kort overzicht van een aantal onderzoeken uit de periode 2016-2018:

- In maart 2018 verscheen het proefschrift van sociaal wetenschapper Paul Hindriks over de politieke participatie van 'etnische minderheden'.⁴⁰ De onderzoeker concludeert dat 'autochtone Nederlanders' negatief reageren op moslims die interesse hebben in de politiek. Zij zien dit als een bedreiging voor hun 'dominante positie in de samenleving'.
- In 2017 voert het Verwey-Jonker Instituut, in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken, een onderzoek naar moslimhaat onder Nederlandse jongeren.⁴¹ Hieruit kwam naar voren dat ongeveer 'een derde van de autochtone jongens en één op de zeven autochtone meisjes, negatief zijn over moslims.'
- Uit een politieke peiling van I&O Research in 2016,⁴² kwam naar voren dat 22% van de ondervraagden het PVV-voorstel om moskeeën te sluiten, steunt. Een op de tien vindt dat moslims niet dezelfde rechten en plichten hebben als christenen. Verder vindt 73% dat "moslims en andere etnische minderheden" zich volledig moeten aanpassen aan "onze Nederlandse manier van leven". Van de ondervraagden wil 45% liever geen 'hoofddoekjes' zien in publieke functies en al helemaal geen gezichtsbedekkende kleding (85%). Tot slot komt naar voren dat voor de PVV-stemmers thema's zoals integratie, immigratie en islam juist de redenen zijn om op die partij te stemmen.

³⁷ Huijnk, W. & Andriessen, I. (2016). *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken*. Den Haag: SCP

³⁸ Waldring, I. E. (2018). *The fine art of boundary sensitivity: Second-generation professionals engaging with social boundaries in the workplace*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam

³⁹ Ibidem

⁴⁰ Hindriks, P. (2018). *The Struggle for Power: Attitudes towards the political participation of ethnic minorities*. Utrecht: Universiteit Utrecht

⁴¹ Van Wonderen, R. & Van Kapel, M. (2017). *Oorzaken en triggerfactoren moslimdiscriminatie in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut

⁴² I&O Research (2016). *Politieke Peiling I&O Research September 2016*.

- In 2016 voert Ipsos het Prinsjesdagonderzoek uit voor de NOS.⁴³ In het onderzoek worden vragen gesteld over de economie en de rol van het kabinet daarin, de Nederlandse samenleving, en de relatie tussen Nederland en de wereld. Een van de resultaten is dat een grote meerderheid van 73% zegt dat de kloof tussen moslims en niet-moslims de laatste jaren is toegenomen. Van de ondervraagden geeft 69% aan dat ze zich enigszins tot veel zorgen maken over deze kloof.
- De denktank Demos publiceert in augustus 2016 een alarmerend rapport over islamofobe Engelstalige tweets over de periode maart-juli 2016.⁴⁴ De maand juli liet een piek zien met in totaal 215.247 tweets. Hoogtepunt was 15 juli, de dag na de aanslag in Nice. Demos telde op die dag 21.190 islamofobe tweets. De meeste tweets komen uit het Verenigd Koninkrijk. De tweede plaats wordt ingenomen door Nederland.

Dat moslims in toenemende mate doelwit zijn, zien we terug in het werk van Van der Valk en haar jaarlijkse moslimdiscriminatiemonitor. Haar derde monitorrapport laat bijvoorbeeld zien dat in 2016 in totaal 72 'incidenten' gericht op moskeeën zijn geregistreerd. Volgens Van der Valk is dit een nieuwe piek sinds 2005.⁴⁵ Het werk van Van der Valk staat niet op zichzelf. In 2017 publiceerde het Europese Fundamental Rights Agency (FRA) haar onderzoek naar moslimdiscriminatie in Europa.⁴⁶ Aan dit onderzoek deden ongeveer 10.000 moslims mee, verspreid over 15 EU-landen. Het rapport laat een zorgwekkend beeld zien. Vergeleken met andere landen, voelen Nederlandse moslims zich vaker gediscrimineerd op diverse terreinen zoals de arbeidsmarkt, woningmarkt maar ook door de politie (etnisch profileren). In de afgelopen vijf jaren heeft 42% van de Nederlandse moslims discriminatie ervaren vanwege etnische achtergrond en 30% vanwege religie. Deze percentages liggen hoger dan de gemiddelde EU-percentages van respectievelijk 27% en 17%. Opvallend daarbij is dat vooral Nederlandse moslims met een Noord-Afrikaanse achtergrond discriminatie hebben ervaren vanwege etnische achtergrond (65%). Tot slot laat dit onderzoek zien dat de meldingsbereidheid onder Nederlandse moslims relatief het hoogst is: een kwart van de incidenten wordt gemeld. Desondanks duidt dit alsnog op een onderrapportage: driekwart wordt niet gemeld.

2.4 GENDERDIMENSIE

Een belangrijk aspect dat tot slot benoemd dient te worden, is de genderdimensie van islamofobie. Ons rapport uit 2016⁴⁷ liet deze genderdimensie van islamofobie al zien. Vooral vrouwen zijn het slachtoffer van islamofobie en witte mannen de dader. Opvallend is dat het vooral ging om gesluierde vrouwen: 91% van de vrouwelijke melders was gesluierd. Verder liet ons rapport zien dat vrouwen vaker het slachtoffer zijn van fysiek geweld. Onder de vrouwelijke slachtoffers ging het in 29% van de gevallen om fysiek geweld waarvan 67% plaatsvond op klaarlichte dag.

⁴³ Ipsos (2016). *NOS Prinsjesdagonderzoek 2016*. Amsterdam: Ipsos

⁴⁴ Miller, C., Smith, J. & Dale, J. (2016). *Islamophobia on Twitter: March to July 2016*. Geraadpleegd op: <http://www.demos.co.uk/wp-content/uploads/2016/08/Islamophobia-on-Twitter-March-to-July-2016-.pdf>

⁴⁵ Van der Valk, I. (2017). *Monitor moslimdiscriminatie. Derde rapportage. Met special: online beeldvorming over moslims en islam*. (z.u.)

⁴⁶ European Union Agency for Fundamental Rights (2017). *Fundamental Rights Report 2017*. Geraadpleegd op: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-fundamental-rights-report-2017_en.pdf

⁴⁷ Abaâziz, I. (2016). *Jaarrapport 2015*. (z.u.)

Dit patroon is niet uniek voor Nederland. Organisaties uit Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk laten soortgelijke patronen zien.⁴⁸ De genderdimensie beperkt zich niet tot (gewelds)incidenten op straat. European Network Against Racism (ENAR) publiceerde in 2016 het rapport 'Forgotten Women: The impact of islamophobia', waarin ook Nederland één van de onderzochte landen is. Het rapport laat zien dat vrouwen op verschillende terreinen gevolgen ondervinden van islamofobie, zoals op de arbeidsmarkt.⁴⁹

Deze genderdimensie wordt versterkt door wet- en regelgeving die voortkomen uit politieke discussies.⁵⁰ Dit geldt in het bijzonder voor verboden op hoofddoeken of gezichtsluiers die toegang tot de arbeidsmarkt of deelname aan het publieke leven bemoeilijken of haast onmogelijk maken. Het Open Society Justice Initiative (OSJI) heeft in 2018 een grootschalig onderzoek verricht naar restricties op de (religieuze) kleding van moslimvrouwen in 28 EU-lidstaten.⁵¹ De focus in dit onderzoek ligt niet alleen op de wettelijke verboden, maar ook op debatten en wetten die wel geformuleerd zijn, maar niet zijn doorgevoerd. Een van de bevindingen is dat nationalistische of (populistisch) rechtse partijen vaak het debat aanzwengelen, maar dat het politieke midden deze wetten vervolgens tot stand laat komen. De belangrijkste bevindingen zijn:

- Van de 28 EU-lidstaten, hebben alleen 8 landen een wettelijk verbod ingevoerd
- In 13 landen geldt er geen nationaal wettelijk verbod op de hoofddoek en/of gezichtssluier, maar is er wel sprake van diverse verboden op religieuze kleding in het bedrijfsleven of in openbare instellingen
- Er zijn slechts 6 lidstaten waarin geen enkel verbod geldt en waarin ook geen voorstellen zijn gedaan voor een verbod

In 2016-2017 hebben dergelijke niet-wettelijke hoofddoekverboden in het bedrijfsleven tot twee afzonderlijke zaken geleid bij het Europees Hof van Justitie. In 2017 deed het Hof een uitspraak in beide zaken. De uitspraak luidde dat het voor ondernemers is toegestaan om onder bepaalde voorwaarden 'neutraliteitsbeleid' te voeren. Als ondernemers kunnen aantonen dat ze consequent een neutraliteitsbeleid hanteren dan biedt dit ondernemers de mogelijkheid om werknemers te verbieden zichtbare politieke, religieuze of filosofische tekenen te dragen. In de praktijk komt het erop neer dat vooral gesluierde moslima's hiervan de dupe worden.

In Nederland geldt geen wettelijk nationaal verbod op de hoofddoek, maar uit de zaken die terecht komen bij het College voor de Rechten van de Mens en in de onderzoeken die in de vorige paragrafen besproken zijn, is er wel sprake van informele verboden in bepaalde sectoren en bedrijven. In 2018 is de wet gedeeltelijk verbod op gezichtsbedekking na 14 jaar aangenomen door de Eerste Kamer. Handhaving van deze wet is een jaar later op 1 augustus 2019 ingegaan. Dat dit

⁴⁸ Zie bijvoorbeeld: Collectif Contre L'Islamophobie en France (2016). *CCIF's 2016 Annual Report*. Geraadpleegd op: <http://www.islamophobia.net/rapport-annuel/> en: Tell MAMA UK (2018). *Gendered Anti-Muslim Hatred and Islamophobia*. Geraadpleegd op: <https://tellmamauk.org/gendered-anti-muslim-hatred-and-islamophobia-street-based-aggression-in-cases-reported-to-tell-mama-is-alarmin/>

⁴⁹ European Network Against Racism (2016). *Forgotten Women: The Impact of Islamophobia on Muslim Women*. Brussel: ENAR

⁵⁰ Zie bijvoorbeeld: Vieten, U. M. (2016). Far Right Populism and Women: The Normalisation of Gendered Anti-Muslim Racism and Gendered Culturalism in the Netherlands. *Journal of Intercultural Studies*, 37 (6), 621-636

⁵¹ Open Society Justice Initiative (2018). *Restrictions on Muslim women's dress in the 28 EU Member States: Current Law, recent legal developments, and the state of play*. Geraadpleegd op: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/dffdb416-5d63-4001-911b-d3f46e159acc/restrictions-on-muslim-womens-dress-in-28-eu-member-states-20180709.pdf>

verbod in de media het 'burkaverbod' genoemd wordt, is niet onlogisch. Het debat rondom dit verbod ging niet over bivakmutsen of helmen, maar alleen over de niqaab. De wet is zogenaamd zo algemeen mogelijk geformuleerd, maar richt zich vooral op vrouwen die een gezichtssluier dragen.

Het bovenstaande laat zien dat het niet onlogisch is dat vrouwen in hun dagelijkse leven vaak het doelwit zijn van islamofobie. De hoofddoek en de niqaab zijn immers zichtbare *identity markers*. Maar wat betekent dit voor (vermeende) moslimmannen? Zijn zij inderdaad in mindere mate het doelwit van islamofobie? Of werkt het bij mannen anders en speelt vooral hun etniciteit in combinatie met het moslimzijn een rol in de dagelijkse uitsluiting? Bij moslimvrouwen zien we dat zowel islamofobie en seksisme een rol spelen in de vormen van discriminatie die ze ervaren. Wellicht werkt het bij (vermeende) moslimmannen anders en gaat islamofobie (in sterkere mate) gepaard met de etniciteit. Daar zijn een aantal aanwijzingen voor. In Nederland heeft Amnesty International, samen met de organisatie ControlAlt Delete, het thema etnisch profileren op de kaart gezet. Zij constateren dat vooral mannen van kleur het doelwit zijn van onterechte politiecontroles en slachtoffer worden van politiegeweld.

2.5 CONCLUSIE

Discriminatiestatistieken laten sinds een aantal jaren een daling zien. Maar wat betekent een daling? En specifieker: wat meten discriminatiecijfers? Hoe moeten we een toe- of afname interpreteren? We hebben in dit hoofdstuk uiteengezet waarom de interpretatie van deze cijfers niet eenvoudig is. Vooral als we deze cijfers plaatsen tegen de achtergrond van diverse onderzoeken en experimenten die de laatste jaren zijn uitgevoerd en gepubliceerd. Deze duiden erop dat discriminatie en racisme in Nederland hardnekkig en ernstig zijn.

Op basis van de verschillende onderzoeken en ontwikkelingen die in dit hoofdstuk beschreven staan, zou men eerder een stijgende lijn verwachten in de discriminatiestatistieken of op zijn minst een stabiele lijn. Toch is dit niet het geval. De ontwikkelingen die in dit hoofdstuk kort zijn beschreven, wijzen erop dat niet alle verschijningsvormen van discriminatie, racisme en islamofobie direct meetbaar zijn en vertaald kunnen worden naar meldingen of aangiftes. Om de cijfers te begrijpen, is het noodzakelijk om de cijfers te plaatsen in een bredere context van maatschappelijke en politieke ontwikkelingen.

In het kader van deze discussie, hebben we een *verkennend onderzoek* uitgevoerd naar de ervaringen van moslims met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat in de afgelopen 5 jaren. Wij willen 'achter' de cijfers kijken: het gaat om mensen, wat doen die ervaringen met mensen? Maken moslims inderdaad veel meer mee dan dat er daadwerkelijk gemeld wordt? En zo ja: wat maken ze dan mee en hoe vaak? Waarom wordt er wel/geen melding gedaan? Waar heeft dat mee te maken? Of maken ze veel mee, maar gaat het vooral om ervaringen die niet direct 'meetbaar' zijn? En hoe zit het met de veiligheidsgevoelens van moslims? Hoe verhouden deze zich tot de ervaringen met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat?

VERKENNEND ONDERZOEK

Respons

Voor het verkennend onderzoek hebben we een vragenlijst ontwikkeld die gaat over de ervaringen van Nederlandse moslims met moslimdiscriminatie en moslimhaat. Op 21 december 2018 werd de vragenlijst online gepubliceerd. De vragenlijst is ingevuld door in totaal 365 respondenten. Dataverzameling duurde ongeveer drie weken.

Stichting Meld Islamofobie heeft niet alleen bereik in Nederland, maar ook in België. Om deze reden hebben we in de introductietekst van de vragenlijst benadrukt dat het onderzoek zich louter richt op Nederlandse moslims. Desondanks hebben een aantal Belgische moslims de vragenlijst ingevuld. Dit gaat in totaal om twaalf respondenten. Voor het onderzoek zijn deze twaalf respondenten buiten beschouwing gelaten.

Tot slot leverde de opschonfase een aantal onvolledig ingevulde vragenlijsten op. In totaal gaat dit om zestien respondenten die niet meegenomen zijn in de analyses. De opschoning leverde uiteindelijk een databestand op van 337 valide vragenlijsten.

Werving

De respondenten zijn op verschillende manieren geworven. In de eerste plaats is de vragenlijst gedeeld op onze Facebookpagina die op dat moment bijna 12.000 likes telde. Onze volgers hebben uiteenlopende achtergronden: van 'salafist' tot aan 'anarchist', bij wijze van spreken. Maar ook de volgers met een islamitische achtergrond hebben verschillende religieuze affiliaties en verschillende etnische achtergronden. Daarnaast hebben we de vragenlijst gedeeld in verschillende Facebookgroepen met een groot bereik die zich richten op Nederlandse moslims van divers pluimage. Verder hebben we de vragenlijst gedeeld via LinkedIn. Tot slot hebben we ook in de offline wereld inmiddels een stevig netwerk opgebouwd. We hebben een aantal personen met een groot netwerk binnen verschillende islamitische gemeenschappen gevraagd de vragenlijst te verspreiden via hun kanalen (WhatsApp en sociale media accounts).

Zelfidentificatie

Tijdens de werving was de *zelfidentificatie van de respondenten* leidend. In de introductietekst van de vragenlijst hebben we benadrukt dat het onderzoek zich richt op Nederlandse moslims. Het was aan de potentiële respondenten om te bepalen of zij zich al dan niet als moslim identificeren en dus onder de doelgroep van dit onderzoek vielen. Dat wil zeggen dat wij de respondenten niet zelf hebben geselecteerd. Wij hebben bewust voor deze methode gekozen omdat we niet willen bijdragen aan de racialisering van moslims.⁵² In Nederland wordt religieuze identificatie of affiliatie nergens officieel geregistreerd. Hoe bepaal je wie wel en wie niet een moslim is? Op basis van welke kenmerken en methode? Is dat etniciteit, naam of het herkomstland van de ouders? Het probleem met een dergelijke aanpak is dat men vaak geneigd is om etniciteit als selectiecriteria te nemen.

⁵² Zie het inleidende hoofdstuk waarin dit concept nader wordt uitgelegd.

Daarmee veronderstelt echter een onderzoeker dat etniciteit gelijk staat aan religieuze identificatie. Dit klopt niet. Niet elke Turkse of Marokkaanse Nederlander identificeert zich als moslim. Het omgekeerde geldt ook: niet elke moslim is een Turkse of Marokkaanse Nederlander.

INTERMEZZO

Ik mocht als orthopedagoog een school niet in omdat ik een hoofddoek droeg. Mij werd herhaaldelijk gevraagd die af te doen. Terwijl ik van buitenaf een leerling kwam begeleiden. Een ander voorbeeld is dat ik niet op een school werd aangenomen om te werken ondanks dat ze mij goed vonden. Ik paste niet binnen de school, omdat ik een hoofddoek droeg. Het was een witte school. Tijdens het sollicitatiegesprek gingen ze hier uitgebreid op in. Ze benoemden dat ze maar 2 leerlingen op school hebben met een hoofddoek. En of ik dat erg vond. [R57]

Elke dag op werk maak ik het weer mee. Ik werk alleen met oer-Hollandse mensen. Elke dag doen zij wel kwetsende uitspraken over de Islam en maken in hun ogen “grappen” over buitenlanders wat dus echt niet kan. Het is dat ik via de gemeente aan het werk ben gezet, anders was ik er per direct mee gestopt. Hier en ook waar ik eerder heb gewoond (dorpen), wordt er altijd met scheve ogen naar je gekeken. Ze behandelen je ook anders dan anderen. [R224]

Ik liep met mijn vrouw door het winkelcentrum. Mijn vrouw draagt een nikaab. Opeens liep een man naar ons toe liep en zei: ‘Kijk een bom!’ Een andere keer zaten we in de bus. Er kwam een jongen naar ons toe en zei: ‘Mevrouw, dit wordt niet onze samenleving geaccepteerd.’ [R326]

Ik werd geweigerd bij het examenlokaal, omdat ik er niet uitzag als iemand die examens kon doen op het vwo. Men dacht dat ik ‘vwo’ verwarde met ‘vmbo’. [R337]

Ik was onderweg naar mijn werk en op de pont werd ik zomaar aangesproken door een autochtone Nederlander van in de 40. Hij zei dat hij mijn hoofddoek van mijn hoofd zou afrukken en mij dood zou maken. Dit herhaalde hij meermaals. Ik bleef gewoon stilstaan en deed of ik niks hoorde. Omstanders reageerden niet. Toen de pont de bestemming bijna had bereikt, greep een man met van oorsprong Marokkaanse afkomst in. Helaas kwamen we net aan en sprong de lafaard snel op zijn bromfiets om er vandoor te gaan. Ik heb aangifte gedaan bij de politie, maar er is niks mee gedaan. Beelden zijn ook nooit opgevraagd. [R162]

In een winkel werd ik opzij geduwd bij een rek. Er werd iets gemompeld van dat dit Nederland is. [R25]

Ik liep naar Kruidvat en werd uit het niets bespuugd [R257]

Ik kwam bij een klant volledig opvallend in mijn werkgeverstenu. Meneer zette mij weg als een crimineel die misschien wilde komen inbreken. Volledig verbaasd keek ik hem aan en zei er niets meer van. [R213]

3. ALGEMEEN BEELD

Voor de bespreking van de resultaten, wordt eerst een algemeen beeld geschetst van de respondenten. Wie zijn de respondenten die deel hebben genomen aan dit onderzoek? Aan de hand van een aantal kenmerken zoals leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en woonplaats wordt in dit hoofdstuk een algemeen beeld geschetst van de respondenten. Tot slot richten we ons op de religieuze identificatie en het ‘religieus uiterlijk’ van de respondenten.

3.1 LEEFTIJD

De leeftijd van de respondenten varieert enorm. De jongste respondent is 15 jaar oud en de oudste is 69 jaar oud. De gemiddelde leeftijd is afgerond 32 jaar. Ondanks het grote verschil tussen de jongste en oudste respondent, zien we dat de meerderheid, 75% van de respondenten, tussen de 15 en 37 jaar is.

3.2 GESLACHT

De vragenlijst is vooral ingevuld door vrouwen: 69% is vrouw en 30% man. Tot slot gaf 1% aan genderqueer of non-binair te zijn. Dit gaat om drie respondenten. In dit onderzoek zijn vrouwen duidelijk oververtegenwoordigd. Waarom hebben vooral vrouwen de vragenlijst ingevuld? Heeft dit wellicht te maken met de wervingskanalen? Of betekent dit dat vooral vrouwen het slachtoffer zijn van islamofobie en mannen in mindere mate? Of heeft het ermee te maken dat mannen en vrouwen islamofobie op verschillende manieren ervaren en daar op verschillende manieren mee omgaan? Is het misschien zo dat vrouwen ervaringen hebben die ‘direct’ te herleiden zijn naar hun moslimzijn of ‘islamitisch uiterlijk’ (bijvoorbeeld hoofddoek), terwijl mannen ervaringen hebben die meer ‘indirect’ gerelateerd zijn aan hun moslimzijn of (het ontbreken van een) zichtbaar ‘islamitisch uiterlijk’? In de resultaten zullen we hierop terugkomen en kijken naar de verschillen tussen mannen en vrouwen in dit onderzoek.

3.3 OPLEIDINGSNIVEAU

De respondenten zijn relatief hoogopgeleid: 24% heeft een mbo-diploma, 40% een hbo-diploma en 18% is universitair geschoold. Wat betekent dit? Wellicht heeft het te maken met de wervingskanalen. Ook kan het erop duiden dat vooral hoogopgeleiden er werk van maken wanneer zij te maken krijgen met islamofobie en dus sneller geneigd zijn om een vragenlijst in te vullen over dit onderwerp. Tot slot dienen we stil te staan bij de vraag of de ervaringen met islamofobie verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden. Essed constateert bijvoorbeeld in haar werk over alledaags racisme dat racisme op de werkvloer “hogerop de ladder subtieler en venijniger kon zijn.”⁵³ Het is aannemelijk dat ervaringen met islamofobie enorm kunnen verschillen naar gelang factoren zoals gender, opleidingsniveau, klasse, etniciteit en huidskleur. Dit onderzoek is verkennend van aard en stelt ons niet in staat om diep in te gaan op deze facetten.

⁵³ Essed, Ph. (2017). *Alledaags racisme*. Amsterdam: Van Genneep, p. 10

3.4 WOONPLAATS

De overgrote meerderheid van de respondenten komt uit de Randstad. De meeste respondenten komen uit Zuid-Holland (38%), Noord-Holland (24%) en Utrecht (11%).

3.5 IDENTIFICATIE

De overgrote meerderheid van de respondenten beschouwt zichzelf als moslim (98%). Daarnaast hebben we gekeken naar in hoeverre respondenten zichzelf als religieus beschouwen. Beschouwen zij zichzelf bijvoorbeeld 'erg religieus' of juist als 'totaal niet religieus'? De resultaten laten het volgende beeld zien:

- 22% van de respondenten beschouwt zichzelf als *erg religieus*
- De meerderheid (67%) beschouwt zichzelf als *religieus*
- 10% beschouwt zichzelf als *een beetje religieus*
- De rest (1%) beschouwt zichzelf als *niet tot totaal niet religieus*

Uit ons rapport uit 2016 kwam naar voren dat vooral gesluierde vrouwen het slachtoffer zijn van islamofobie. Op basis daarvan hebben wij in dit onderzoek gekeken of het 'soort' religieus uiterlijk ook een rol speelt in de ervaringen met moslimdiscriminatie en moslimhaat. Dit geldt voor zowel mannen als vrouwen. Is de ervaring van vrouwen die de niqaab dragen bijvoorbeeld anders dan die van vrouwen die een hiyaab (hoofddoek) dragen of vrouwen die aangeven er niet religieus uit te zien? Hetzelfde geldt voor de mannen: doet zoiets als een religieus uiterlijk ertoe?

Tabel 3.1
Religieus uiterlijk respondenten

	Vrouwen		Mannen		Non-binair/genderqueer			
Draagt een hoofddoek	64,7%	150	Draagt een baard	52,9%	54	Ziet er niet religieus uit	66,7%	2
Ziet er niet religieus uit	14,2%	33	Ziet er niet religieus uit	38,2%	39	Geen van bovenstaande is van toepassing	33,3%	1
Draagt een khimaar	13,4%	31	Geen van bovenstaande is van toepassing	8,8%	9			
Draagt een niqaab	5,1%	12						
Geen van bovenstaande is van toepassing	2,6%	6						
TOTAAL	100%	232	100%	102	100%	3		

Uit de bovenstaande tabel komt naar voren dat de meerderheid van de vrouwen een hoofddoek draagt en de meerderheid van de mannen, een baard. Verder komt naar voren dat meer mannen dan vrouwen aangeven er niet religieus uit te zien. Van de vrouwen draagt verder 13% een khimaar en 5% een niqaab.

4. DIRECTE EN INDIRECTE MOSLIMDISCRIMINATIE

Dit onderzoek laat zien dat niet alle respondenten in dezelfde mate moslimdiscriminatie en/of moslimhaat ervaren. Zo heeft niet iedereen te maken gehad met *directe* moslimdiscriminatie, maar wel met *indirecte moslimdiscriminatie*. Onder directe moslimdiscriminatie verstaan wij directe persoonlijke ervaringen met moslimdiscriminatie. Daarmee bedoelen we dat de persoon in kwestie persoonlijk wordt getroffen door moslimdiscriminatie en daar negatieve gevolgen van ondervindt. Enkele voorbeelden die hieronder vallen zijn: geweigerd worden bij een stage vanwege het dragen van een hoofddoek, collega's die je negeren op werk vanwege je moslimzijn of door een onbekende persoon op straat worden uitgescholden omwille van het dragen van een hoofddoek, khimaar of niqaab.

De meerderheid van de respondenten (91%) geeft aan directe persoonlijke ervaringen te hebben met moslimdiscriminatie (n=306). Slechts 9% geeft aan deze directe persoonlijke ervaringen niet te hebben, maar wel indirecte ervaringen. De tweede groep is erg klein vergeleken met de eerste groep. Toch staat de vergelijking tussen deze twee groepen centraal in dit hoofdstuk. Dit verkennend onderzoek heeft immers niet tot doel om tot statistische generalisaties te komen. Het is vooral bedoeld om signalen, patronen en verbanden te verkennen die licht werpen op de aard van islamofobie en die uitnodigen tot meer verdiepend onderzoek. Een vergelijking tussen deze twee groepen kan interessante inzichten opleveren voor toekomstig onderzoek en discussie.

Welke ervaringen hebben deze groepen met moslimdiscriminatie en moslimhaat? En wat betekent dit voor het beeld dat deze groepen hebben van moslimdiscriminatie in Nederland? Zien we daar verschillen tussen? Ook kijken we in dit hoofdstuk naar de impact van directe en indirecte moslimdiscriminatie op veiligheidsgevoelens, zorgen over de eigen veiligheid en toekomst en de vrijheid die men ervaart om moslim te zijn in Nederland zoals men dat wenst.

4.1 RELATIE RELIGIEUS UITERLIJK EN (IN)DIRECTE MOSLIMDISCRIMINATIE

Waarom heeft de één wel directe persoonlijke ervaringen met moslimdiscriminatie en de ander niet? Hangt dit soms samen met het al dan niet hebben van een religieus uiterlijk en de mate van identificatie met het geloof? Uit ons eerste rapport kwam naar voren dat vooral gesluierde vrouwen het doelwit zijn van islamofobie verbaal en/of fysiek geweld gepleegd door vooral witte mannen. Vanuit het dadersperspectief beredenerend, is een vrouwelijk doelwit voor de hand liggend, omdat een vrouw verondersteld wordt fysiek minder sterk te zijn en een makkelijk doelwit is voor een mannelijke dader. Dat vooral gesluierde vrouwen het daarbij moeten ontgelden is ook voor de hand liggend, omdat een hoofddoek, khimaar of niqaab in de ogen van de dader een duidelijk islamitisch symbool is.

Het is in eerste instantie aannemelijk dat vooral mensen met een niet-religieus uiterlijk nauwelijks of geen directe persoonlijke ervaringen hebben met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat, omdat ze niet zichtbaar moslim zouden zijn.

De resultaten laten echter een ander beeld zien. Binnen de groep die in dit onderzoek aangeeft **nooit persoonlijke ervaringen** te hebben gehad met directe moslimdiscriminatie en/of moslimhaat, zien we dat de meerderheid vrouw is (67%) en 33% man. De meerderheid beschouwt zichzelf als moslim (97%).

Wanneer we verder kijken naar op welke wijze deze respondenten zich **met het geloof identificeren** dan zien we dat de meerderheid (77%) zichzelf als *religieus* beschouwt, en 16% zelfs als *erg religieus*. Slechts 7% beschouwt zichzelf als *een beetje religieus*.

Als we verder kijken naar **het religieuze uiterlijk** van de respondenten binnen deze groep dan zien we het volgende. Van de vrouwen draagt de meerderheid (53%) een hoofddoek, 5% draagt een khimaar, 26% geeft aan er niet religieus uit te zien en 16% geeft aan dat geen van de bovenstaande kenmerken van toepassing zijn. Van de mannen draagt 50% een baard terwijl 42% aangeeft er niet religieus uit te zien. De rest van de mannen (8%) geeft aan dat geen van de bovenstaande kenmerken van toepassing is.

Hier valt dus op dat de meerderheid van de groep die nooit persoonlijke ervaringen heeft gehad met moslimdiscriminatie, zichzelf als religieus tot erg religieus beschouwt en dat meer dan de helft van de vrouwen en de helft van de mannen er herkenbaar religieus uitzien.

Dit verkennende onderzoek laat echter ook het omgekeerde zien. Als we ons focussen op alle respondenten die hebben aangegeven zich *een beetje religieus* tot *totaal niet religieus* te beschouwen (n=38), dan geeft een meerderheid van 95% aan directe persoonlijke ervaringen te hebben gehad met moslimdiscriminatie. Een saillant detail is dat de meerderheid binnen deze groep aangeeft geen religieus uiterlijk te hebben.

Mijn collega's op de universiteit weten niet dat ik moslim ben. Zelfs de experts [op de afdeling] zeggen dan de meest ongelofelijke dingen zoals: 'We hebben nu een hoofddoekjessecretariaat' of 'kijk, er is nog een zo'n doekje gaan dragen bij ons secretariaat.' Ik denk er dus wel 1000 keer over na of ik nou wel of niet hjaab ga dragen. Tot nu toe is de beslissing van niet, omdat ik bang ben voor de gevolgen zowel van collega's en studenten die me dan als academicus niet meer serieus zullen nemen. Ik vind het wel echt verschrikkelijk. Het gevoel niet vrij uit te kunnen komen voor mijn geloof is beknellend. [R108]

4.1.1 CONCLUSIE

Dit verkennende onderzoek duidt erop dat directe persoonlijke ervaringen met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat niet altijd verband houden met een sterke religieuze identificatie of een typisch religieus uiterlijk zoals de hoofddoek of de baard. Niet iedereen die een hoofddoek of baard draagt, heeft directe persoonlijke ervaringen met moslimdiscriminatie.

Een ander interessant punt is dat ook het omgekeerde geldt: van de respondenten die zichzelf een beetje religieus tot niet religieus beschouwen, geeft de meerderheid aan directe persoonlijke ervaringen te hebben gehad met moslimdiscriminatie. Een belangrijk punt is dat de meerderheid binnen deze groep aangeeft geen religieus uiterlijk te hebben.

Ondanks dat deze groep zichzelf een beetje tot niet religieus beschouwt en ook geen typisch religieus uiterlijk heeft, beschouwt de omgeving waarin zij die discriminatie-ervaring hebben opgedaan, hen blijkbaar toch als moslim. Dit duidt erop dat een religieus uiterlijk meer omvat dan alleen het dragen van een hoofddoek of een baard. Eén van de elementen die De Koning⁵⁴ benoemt als onderdeel van het racialiseringsproces, is de categorisering van de Ander: ‘een duidelijke herkenbare groep die als inferieur gezien wordt en die specifieke, statistische en natuurlijke eigenschappen worden toegedicht’.⁵⁵ In het geval van moslims, hoeft men niet altijd een typisch religieus te hebben om tot deze groep gerekend te worden. Blijkbaar spelen ook andere aspecten een rol zoals naam, etniciteit, huidskleur en haartype (een zogenaamd ‘mediterraans uiterlijk’).

4.2 UITSPRAKEN POLITICI EN MEDIABERICHTGEVING OVER MOSLIMS

In deze paragraaf ligt de focus op de groep die aangeeft *geen directe persoonlijke ervaringen* te hebben moslimdiscriminatie en/of moslimhaat. Welke ervaringen hebben deze respondenten dan wel?

TABEL 4.1

Indirecte ervaringen met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat

	Geen directe persoonlijke ervaringen	Wel directe persoonlijke ervaringen
Zich beledigd of gekwetst voelen door mediaberichten over moslims/islam	61%	88%
Zich beledigd of gekwetst voelen door uitspraken van politici over moslims/islam	55%	83%

De resultaten laten zien dat de groep zonder directe persoonlijke ervaringen met islamofobie zich wel beledigd of gekwetst voelt door mediaberichten (55%) en uitspraken van politici over moslims/islam (61%). De respondenten met directe persoonlijke ervaringen geven ook aan deze twee elementen te scharen onder hun ervaringen met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat. De percentages liggen onder deze groep zelfs hoger (resp. 88% en 83%).

Deze bevindingen duiden erop dat islamofobie uit meer dan alleen directe persoonlijke ervaringen bestaat. Media en politiek dragen bij aan een bepaald maatschappelijk klimaat en discours. Ook dat klimaat en discours kunnen effect hebben op burgers en hen raken. Op deze manier krijgen burgers op een andere manier en meer *indirect* te maken met moslimdiscriminatie en moslimhaat. Deze indirecte vormen beperken zich niet tot hun arena's, maar kunnen ook leiden tot directe persoonlijke ervaringen met moslimdiscriminatie. Twee respondenten uit dit onderzoek illustreren dit op treffende wijze. Zo beschrijft een respondent hoe de brief van Rutte⁵⁶ op haar werk onderwerp van discussie werd en resulteerde in beledigende opmerkingen:

⁵⁴ De Koning, M. (2016). *Een ideologische strijd met de islam. Fortuyns gedachtegoed als scharnierpunt in de racialisering van moslims. Het woord als wapen*. Uithoorn: Karakter Uitgevers B.V.

⁵⁵ Ibidem: p. 12

⁵⁶ VVD, (2017, 22 januari). *Lees hier de brief van Mark* [open brief]. Geraadpleegd op: <https://www.vvd.nl/nieuws/lees-hier-de-brief-van-mark/>

We hadden het over de brief van Rutte die hij schreef en een collega maakte de opmerking: “Als jij maar geen aanslagen pleegt”. Ik zei: “Maar dat geldt ook voor jou, als jij maar geen aanslagen pleegt”. “Nee, dat doe ik niet” zei ze, waarop ik antwoordde: “O, ik wel dan?” Ik heb die dag heel hard gehuild voor het eerst op mijn werk. [R215]

Het ging om deze brief van de premier Rutte⁵⁷ met onderstaande passage:

We voelen een groeiend ongemak wanneer mensen onze vrijheid misbruiken om hier de boel te verstieren, terwijl ze juist naar ons land zijn gekomen voor die vrijheid. Mensen die zich niet willen aanpassen, afgeven op onze gewoontes en onze waarden afwijzen. Die homo's lastigvallen, vrouwen in korte rokjes uitjouwen of gewone Nederlanders uitmaken voor racisten. Ik begrijp heel goed dat mensen denken: als je ons land zo fundamenteel afwijst, heb ik liever dat je weggaat. Dat gevoel heb ik namelijk ook. Doe normaal of ga weg.

In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 2018, verscheen tijdens de Zendtijd Politieke Partijen, in maart, het campagnefilmje van de PVV. In grote rode letters verschenen op het beeldscherm allerlei teksten zoals: ‘islam is discriminatie, islam is geweld, islam is terreur, islam is homohaar, islam is christenhaar’. Om de boodschap kracht bij te zetten, hoorde je op de achtergrond spannende onheilspellende muziek. Een andere respondent beschrijft hoe er op de pagina van de universiteit het filmje van Wilders, dat uitgezonden werd in maart 2018, verdedigd werd en dat zij dat als kwetsend heeft ervaren:

Online discussie op een pagina van de universiteit waarbij men de PVV video begon te verdedigen en Islam probeerde neer te halen. Dit was heel kwetsend en moeilijk mee om te gaan. [R154]

Dit zijn slechts twee voorbeelden, maar we zien hier signalen dat uitspraken van politici niet beperkt blijven tot de politieke arena, maar ook kunnen doorwerken in het dagelijkse leven van Nederlandse moslims en op die manier impact hebben.

4.2.1 CONCLUSIE

Uit deze paragraaf komt naar voren dat islamofobie meer omvat dan alleen directe persoonlijke ervaringen zoals gediscrimineerd worden op de werkvloer vanwege het moslimzijn. De respondenten zonder directe persoonlijke ervaringen geven aan dat zij zich gekwetst of beledigd voelen door mediaberichtgeving en uitspraken van politici over islam/moslims.

Kortom, islamofobie bestaat uit verschillende dimensies. In eerste instantie gaat het om directe persoonlijke ervaringen. Hierbij gaat het erom dat de persoon in kwestie persoonlijk direct wordt getroffen door discriminatie en daar negatieve gevolgen van ondervindt. Enkele voorbeelden die hieronder vallen zijn: geweigerd worden bij een stage vanwege het dragen van een hoofddoek, collega's die je negeren op werk vanwege je moslimzijn of door een onbekende persoon op straat worden uitgescholden omwille van het dragen van een hoofddoek, khimaar of niqaab.

⁵⁷ Ibidem

Daarnaast zien we dat uitspraken van politici (en mediaberichtgeving) over moslims/islam onder *indirecte ervaringen met moslimdiscriminatie* vallen. Dit is een andere dimensie van islamofobie die betrekking heeft op politieke en maatschappelijke discoursen.

Verder laat bovenstaande paragraaf zien dat er sterke aanwijzingen zijn dat uitspraken van politici zich niet beperken tot de politieke arena, maar ook kunnen leiden tot directe persoonlijke ervaringen. Er is met andere woorden een wisselwerking tussen deze twee dimensies van islamofobie. De vraag op welke wijze het politieke klimaat diverse discriminatiepraktijken stimuleert en legitimeert zou veel meer maatschappelijke aandacht moeten krijgen. Ook in onderzoek zou meer aandacht moeten komen voor deze wisselwerking tussen politieke en maatschappelijke discoursen enerzijds en discriminatiepraktijken anderzijds.

4.3 BEELD MOSLIMDISCRIMINATIE IN NEDERLAND

Verder hebben we in dit onderzoek gekeken naar wat voor beeld respondenten hebben van moslimdiscriminatie in Nederland. De meerderheid van de respondenten geeft aan dat zij denken dat moslimdiscriminatie veel voorkomt in Nederland en dat moslimdiscriminatie in Nederland de afgelopen vijf jaren is toegenomen. Dit beeld leeft ook sterk onder de groep die geen directe persoonlijke ervaringen heeft met moslimdiscriminatie. Binnen deze groep geeft 84% geeft aan dat in Nederland moslimdiscriminatie veel tot heel veel voorkomt. Onder de groep die wel persoonlijke ervaringen heeft, ligt dit percentage iets hoger: 92%.

De meerderheid van de respondenten geeft verder aan dat moslims meer worden gediscrimineerd dan vijf jaar geleden. Er zijn verschillen tussen de twee groepen, maar de meerderheid binnen beide groepen vindt dat moslims meer worden gediscrimineerd dan vijf jaar geleden (resp. 65% en 80%). Opvallend is dat bijna een derde van de laatst genoemde groep vindt dat moslims evenveel worden gediscrimineerd dan vijf jaar geleden. Ondanks deze verschillen is de meerderheid binnen beide groepen het unaniem met elkaar eens dat het in ieder geval niet minder is geworden.

TABEL 4.2

Beeld moslimdiscriminatie toe- of afgenomen

	Geen directe persoonlijke ervaringen		Wel directe persoonlijke ervaringen	
Moslims worden meer gediscrimineerd dan vijf jaar geleden	64,5%	20	80,0%	245
Moslims worden evenveel gediscrimineerd dan vijf jaar geleden	29,0%	9	14,0%	43
Moslims worden minder gediscrimineerd dan vijf jaar geleden	6,5%	2	5,9%	18
TOTAAL	100%	31	100%	306

4.4 VEILIGHEIDSGEVOELEN, VRIJHEID MOSLIMZIJN EN ZORGEN OVER DE TOEKOMST

Een meneer begon mij uit het niets uit te schelden in de tram. Hij schreeuwde dat ik terug moest naar mijn eigen land, dat ik vermoord moest worden. En vele andere bedreigingen en scheldwoorden. De tramconductor heeft er niks van gezegd en medereizigers bleven enkel staren. Ik voelde mij zeer onveilig. [R362]

De focus in dit onderzoek ligt niet alleen op de ervaringen met moslimdiscriminatie, maar ook op de effecten van islamofobie op het dagelijks leven van Nederlandse moslims. We hebben gekeken naar:

- **Veiligheidsgevoelens:** voelen Nederlandse moslims zich veilig in Nederland? En is dit gevoel de afgelopen jaren meer of minder geworden of evenveel gebleven?
- **Vrijheid moslimzijn:** voelen Nederlandse moslims zich vrij in Nederland om moslim te zijn zoals zij dat wensen?
- **Zorgen:** in hoeverre maken Nederlandse moslims zich zorgen dat hen iets kan overkomen vanwege hun (vermeende) islamitische achtergrond? Maken Nederlandse moslims zich zorgen over hun toekomst in Nederland?

Dit zijn onderwerpen die nauwelijks aandacht krijgen als het gaat om racisme, discriminatie en islamofobie. Dit zien we niet alleen terug in publiekelijke discussies, maar ook in onderzoek zijn dit onderbelichte thema's. In deze paragraaf kijken we ook of er verschillen bestaan tussen de twee groepen.

4.4.1 VEILIGHEIDSGEVOEL

De resultaten wijzen uit dat er verschillen zijn tussen respondenten met en zonder persoonlijke ervaringen. Respondenten die wel persoonlijke ervaringen hebben met moslimdiscriminatie voelen zich gemiddeld minder veilig in Nederland en minder vrij om moslim te zijn zoals zij dat wensen. Zo voelt 28% van de respondenten met persoonlijke ervaringen met islamofobie zich veilig tot heel erg veilig in Nederland als moslim, tegenover 52% van de respondenten zonder ervaringen met islamofobie. Van de eerst genoemde groep voelt 29% zich niet tot totaal niet veilig in Nederland, tegenover 6% van respondenten zonder persoonlijke ervaringen. De tussencategorie die zich een beetje veilig voelt in Nederland, is procentueel gezien even groot binnen beide groepen (zie tabel).

Tabel 4.3**Hoe veilig voel jij in Nederland als moslim?**

	Geen directe persoonlijke ervaringen		Wel directe persoonlijke ervaringen	
Heel erg veilig	16,1%	5	3,9%	12
Veilig	35,5%	11	23,9%	73
Een beetje veilig	41,9%	13	43,1%	132
Niet veilig	3,2%	1	23,9%	73
Totaal niet veilig	3,2%	1	5,2%	16
TOTAAL	100%	31	100%	306

Ook hebben we onderzocht of respondenten zich de afgelopen vijf jaren meer of minder veilig zijn gaan voelen. De meerderheid van de respondenten die persoonlijke ervaringen hebben met moslimdiscriminatie geeft aan zich minder veilig te voelen in Nederland (74%). Onder de groep zonder directe persoonlijke ervaringen ligt dit percentage lager, maar ook daar zien we dat een aanzienlijk deel van 42% zich minder veilig is gaan voelen. Wel geeft een meerderheid van 52% binnen deze groep aan zich niet meer, maar ook niet minder veilig te voelen tegenover 15% van de eerstgenoemde groep. Slechts een minderheid binnen beide groepen geeft aan zich veiliger te voelen in Nederland.

Hoewel de groep zonder persoonlijke ervaringen over het algemeen aangeeft zich veiliger te voelen in Nederland, zien we ook dat een aanzienlijk deel aangeeft dat dit gevoel de laatste vijf jaren minder is geworden.

4.4.2 VRIJHEID MOSLIMZIJN

Meer dan de helft van de respondenten zonder persoonlijke ervaringen met islamofobie voelt zich vrij tot helemaal vrij om moslim te zijn in Nederland zoals zij dat wensen. Bij de respondenten met persoonlijke ervaringen ligt dit percentage lager (22%) en voelt 46% zich juist niet tot helemaal niet vrij om moslim te zijn zoals zij dat wensen.

Tabel 4.4**In hoeverre voel jij je vrij om moslim te zijn in Nederland zoals jij dat wenst?**

	Geen directe persoonlijke ervaringen		Wel directe persoonlijke ervaringen	
Helemaal vrij	16,1%	5	5,2%	16
Vrij	38,7%	12	17,0%	52
Een beetje vrij	25,8%	8	32,0%	98
Niet vrij	9,7%	3	30,7%	94
Helemaal niet vrij	9,7%	3	15,0%	46
TOTAAL	100%	31	100%	306

4.4.3 ZORGEN

De groep met persoonlijke ervaringen maakt zich gemiddeld meer zorgen dat hen iets kan overkomen in Nederland vanwege hun moslimzijn. Onder de groep zonder ervaringen zien we dat de meerderheid van 39% zich toch een beetje zorgen maakt.

Tabel 4.5

In hoeverre maak je je zorgen dat jou iets kan overkomen vanwege jouw (vermeende) islamitische achtergrond?

	Geen directe persoonlijke ervaringen		Wel directe persoonlijke ervaringen	
Heel veel zorgen	6,5%	2	18,3%	56
Veel zorgen	16,1%	5	31,0%	95
Een beetje zorgen	38,7%	12	32,7%	100
Geen zorgen	29,0%	9	13,7%	42
Helemaal geen zorgen	9,7%	3	4,2%	13
TOTAAL	100%	31	100%	306

We vroegen de respondenten ook of ze zich zorgen maken over hun toekomst in Nederland als moslim. Beide groepen maken zich zorgen over hun toekomst in Nederland. Die zorgen lijken sterker te zijn onder de groep met persoonlijke ervaringen met islamofobie: 69% maakt zich veel tot heel veel zorgen over de toekomst in Nederland. Onder de respondenten zonder persoonlijke ervaringen met islamofobie ligt dit percentage lager, maar ook onder die groep zien we dat een derde zich veel tot heel veel zorgen maakt en meer dan een derde maakt zich een beetje zorgen. Met andere woorden: ook deze groep maakt zich zorgen, hetzij in mindere mate vergeleken met de eerstgenoemde groep.

TABEL4.6

In hoeverre maak je je zorgen over jouw toekomst in Nederland als moslim?

	Geen directe persoonlijke ervaringen		Wel directe persoonlijke ervaringen	
Heel veel zorgen	12,9%	4	35,3%	108
Veel zorgen	19,4%	6	34,0%	104
Een beetje zorgen	35,5%	11	18,0%	55
Geen zorgen	22,6%	7	8,5%	26
Helemaal geen zorgen	9,7%	3	4,2%	13
TOTAAL	100%	31	100%	306

4.4.4 CONCLUSIE

Uit de vorige paragraaf komt naar voren dat de meerderheid in beide groepen vindt dat moslimdiscriminatie in Nederland veel voorkomt. Ondanks verschillen tussen de twee groepen, vindt een meerderheid binnen beide groepen dat moslims meer worden gediscrimineerd vergeleken met vijf jaar geleden. Binnen de groep met persoonlijke ervaringen, is de meerderheid die dit vindt iets groter. Beide groepen zijn het unaniem met elkaar eens dat moslims in ieder geval niet minder worden gediscrimineerd vergeleken met vijf jaar geleden.

Wanneer we kijken naar veiligheidsgevoelens dan zien we in eerste instantie verschillen tussen de twee groepen. Respondenten zonder persoonlijke ervaringen met islamofobie geven aan zich gemiddeld veiliger te voelen in Nederland vergeleken met respondenten met persoonlijke ervaringen met islamofobie. We zien echter ook dat veiligheidsgevoelens binnen beide groepen zijn afgenomen. Deze afname is sterker onder de groep met directe persoonlijke ervaringen met islamofobie.

Op de vraag of de respondenten zich vrij voelen in Nederland om moslim te zijn zoals zij dat wensen, zien we grote verschillen tussen de twee groepen. Respondenten met directe persoonlijke ervaringen met islamofobie voelen zich minder vrij in Nederland om moslim te zijn zoals zij dat wensen. Bijna de helft van deze groep (46%) voelt zich helemaal niet vrij om moslim te zijn zoals zij dat wensen, terwijl onder de groep zonder directe persoonlijke ervaringen met islamofobie juist meer dan de helft zich vrij tot helemaal vrij voelt om moslim te zijn zoals zij dat wensen.

Verder zien we dat respondenten met directe persoonlijke ervaringen met islamofobie zich gemiddeld meer zorgen maken dat hen iets kan overkomen in Nederland vanwege hun moslimzijn: 49% van deze respondenten maken zich veel tot heel veel zorgen. Binnen de groep zonder directe persoonlijke ervaringen met islamofobie ligt dit percentage lager: 23%. Dat betekent echter niet dat deze laatste groep zich helemaal geen zorgen maakt: 39% geeft aan zich een beetje zorgen te maken. Binnen de eerstgenoemde groep is dit percentage 33%.

Tot slot zien we dat beide groepen zich zorgen maken over hun toekomst als moslim in Nederland. Deze zorgen zijn echter sterker onder de groep met directe persoonlijke ervaringen met islamofobie (69%). Binnen de groep zonder directe persoonlijke ervaringen met islamofobie geeft 32% aan zich veel tot heel zorgen te maken en geeft 36% aan zich een beetje zorgen te maken.

Kortom, dit onderzoek laat zien dat ervaringen met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat impact hebben op de getroffenen. Zelfs de respondenten met alleen indirecte ervaringen geven aan zich minder veilig te voelen in Nederland en maken zich zorgen over hun toekomst in Nederland als moslim. Directe persoonlijke ervaringen lijken echter een versterkend effect te hebben op veiligheidsgevoelens, zorgen over de eigen veiligheid en zorgen over de toekomst. Tot slot laten de bevindingen zien dat mensen met directe persoonlijke ervaringen zich minder vrij voelen om moslim te zijn zoals zij dat wensen.

5. PERSOONLIJKE ERVARINGEN

In dit hoofdstuk richten we ons *alleen op de respondenten die aangeven directe persoonlijke ervaringen* te hebben gehad met moslimdiscriminatie. Met wat voor soort moslimdiscriminatie en/of moslimhaat hebben deze respondenten te maken gehad de afgelopen vijf jaren? Hoe vaak hebben zij in 2018 hiermee te maken gehad? En hebben ze hier iets tegen gedaan zoals een klacht indienen bij een antidiscriminatiebureau? Waarom wel/niet? Dit zijn de vragen die centraal staan in dit hoofdstuk.

5.1 DIVERSE DOMEINEN

Respondenten kregen de mogelijkheid om aan te geven op welke terreinen zij de afgelopen vijf jaren moslimdiscriminatie en/of moslimhaat hebben ervaren.⁵⁸ Het onderstaande overzicht laat zien dat deze ervaringen zich niet concentreren binnen een bepaald domein, maar juist diverse domeinen beslaan. Bovenaan staan mediaberichtgeving en uitspraken van politici over moslims/islam die als kwetsend of beledigend worden ervaren. Zoals we in het vorige hoofdstuk al hebben aangegeven, behoren deze twee uitingen tot het domein van de discoursen. Naast directe persoonlijke ervaringen, heeft deze groep ook indirecte ervaringen met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat.

Verder zien we dat de ervaringen zich ook voordoen online, op straat, in het openbaar vervoer, in winkels, op de werkvloer en op de arbeidsmarkt. Een ander opvallend verschijnsel zijn de ervaringen met de politie. Van de respondenten geeft 17% aan staande gehouden te zijn door de politie en 8% van de respondenten geeft aan bezoek te hebben gekregen van de politie die vervolgens vragen stelde over de religieuze identiteit van de respondent. Het overzicht laat ook zien dat het gaat om verschillende gradaties van uitsluiten, naroeppen, beledigen, uitschelden tot aan onheus bejegend worden in verschillende domeinen. Het gaat om zowel impliciete als expliciete uitingen.

- 88% heeft zich beledigd of gekwetst gevoeld door mediaberichten over moslims/islam
- 83% heeft zich beledigd of gekwetst gevoeld door uitspraken van politici
- 50% is op straat nageroeppen of uitgescholden
- 46% is online uitgescholden, beledigd of gekwetst
- 34% is in een winkel onheus bejegend
- 32% is bij een sollicitatie geweigerd
- 25% is in het openbaar vervoer onheus bejegend
- 23% is op werk uitgesloten door collega's/leidinggevende/werkgever
- 17% is staande gehouden door de politie
- 16% is online bedreigd
- 11% is op werk gepest
- 10% is bedreigd op straat
- 10% is bespuugd op straat

⁵⁸ Bij deze vraag konden respondenten meerdere opties aanvinken

- 8% heeft bezoek gekregen van de politie die vragen stelde over de islamitische identiteit van de respondent
- 7% heeft ervaren dat een contract niet is verlengd
- 6% eigendommen zoals huis beklad of vernield
- 5% is geduwd, geschopt of geslagen op straat
- 3% is ontslagen

Dit overzicht laat zien dat islamofobie wijdverbreid is en alle facetten van het dagelijkse leven beslaat. Het komt niet alleen tot uiting in maatschappelijke en politieke discourses. We zien dat het ook voorkomt binnen instituties zoals op de werkvloer, op de arbeidsmarkt en bij de politie, en dat het zich ook afspeelt in de informele sfeer zoals op straat en in het openbaar vervoer.

5.1.1 VERSCHILLEN MANNEN EN VROUWEN

Er zijn ook opvallende verschillen tussen mannen en vrouwen. Zo geven vooral de mannelijke respondenten aan dat zij de afgelopen vijf jaren staande zijn gehouden door de politie. Dit betreft 36% van de mannelijke respondenten. Ook laten de analyses zien dat vooral vrouwen op straat het doelwit zijn van diverse islamofobe uitingen. In het overzicht hierboven maken we onderscheid tussen:

- Nageroepen of uitgescholden worden op straat
- Bedreigd worden op straat
- Bespuugd worden op straat
- Geduwd, geschopt of geslagen worden op straat

Als we kijken naar het eerste aspect - nageroepen of uitgescholden worden op straat - dan zien we dat vooral vrouwen hiervan het doelwit zijn, en mannen in mindere mate. Op dit punt lijkt het religieus uiterlijk er wel toe te doen:

- Van de mannen met een baard geeft 35% aan hiermee te maken hebben gehad (n=19)
- Vrouwen met hoofddoek: 57% (n=86)
- Vrouwen met een khimaar: 61% (n=19)
- Vrouwen met niqaab: 100% (n=12)

Hoewel dit een verkennend onderzoek is, zien we hier duidelijke signalen die erop duiden dat islamofobie voor vrouwen en mannen op verschillende manieren werkt. Bij mannen vallen de aanhoudingen door de politie op. Dat duidt op etnisch profileren. Bij vrouwen valt het op dat zij vooral doelwit zijn op straat.

5.1.2 NIQAABDRAGENDE VROUWEN

De vrouwen die een niqaab dragen zijn zowel absoluut als relatief een minderheid in dit onderzoek (n=12). Dat is niet verwonderlijk aangezien zij ook binnen de islamitische gemeenschappen zowel absoluut als relatief een minderheid vormen. Naar schatting dragen in heel Nederland ongeveer 200 tot 400 vrouwen de niqaab. Toch is het interessant om in te zoomen op deze groep, omdat zij

opvallen wanneer we kijken naar de overige islamofobe uitingen op straat. Dit is immers een verkennend onderzoek waarin we diverse patronen en verbanden signaleren die uitnodigen tot meer en diepgaander onderzoek. Wanneer we naar de overige islamofobe uitingen op straat kijken dan zien we het volgende beeld ontstaan:

Bedreigd worden op straat: Het zijn vooral vrouwen die de niqaab of de khimaar dragen die aangeven dat ze *bedreigd zijn op straat*. Onder de vrouwen die de khimaar dragen gaat dit om 20%. Van de vrouwen die de niqaab dragen, geeft de helft aan dat zij dit hebben meegemaakt de afgelopen vijf jaren.

Bespuugd, geslagen en geschopt worden op straat: Wanneer we verder kijken naar bespuugd worden op straat en geslagen of geschopt worden op straat, dan zien we dat 42% van de vrouwen met niqaab en 25% van de vrouwen met khimaar aangeven hiermee te maken hebben gehad de afgelopen vijf jaar.

Een ander opvallend resultaat is dat naast mannen ook vrouwen met de niqaab aangeven dat zij op straat aangehouden zijn door de politie (33%). Tot slot geven vooral vrouwen met een khimaar en niqaab aan dat zij bezoek kregen van de politie die vervolgens vragen heeft gesteld over de religieuze identiteit van de respondent (respectievelijk 17% en 50%).

5.2 ERVARINGEN MOSLIMDISCRIMINATIE EN/OF MOSLIMHAAT IN 2018

In dit onderzoek hebben we niet alleen gekeken naar de ervaringen van de afgelopen vijf jaren, maar hebben we ook ingezoomd op het afgelopen jaar. Van de respondenten met persoonlijke ervaringen geeft 85% aan het afgelopen jaar persoonlijk ervaringen te hebben gehad met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat. We hebben aan de respondenten gevraagd hoe vaak zij het afgelopen jaar te maken hebben gehad met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat. Opvallend hierin is de hoge frequentie van die ervaringen:

TABEL 5.1:
Frequentie ervaringen moslimdiscriminatie en/of moslimhaat 2018

	Totaal		Man		Vrouw		Non-binair/queer	
1 keer	15,8%	41	20,3%	15	14,2%	26	--	
2 keer	15,8%	41	12,1%	9	17,5%	32	--	
3 keer	15,8%	41	13,5%	10	16,4%	30	33,3%	1
4 keer	9,2%	24	6,8%	5	9,8%	18	33,3%	1
5 keer	4,6%	12	5,4%	4	4,4%	8	--	
Meer dan 5 keer	38,8%	101	41,9%	31	37,7%	69	33,3%	1
TOTAAL	100%	260	100%	74	100%	183	100%	3

De meerderheid geeft aan het afgelopen jaar *meer dan vijf keer* te maken hebben gehad met moslimdiscriminatie. Tussen mannen en vrouwen zien we geen grote verschillen. Hetzelfde geldt wanneer we kijken naar het religieuze uiterlijk van de respondenten. Ook dan zien we een

soortgelijke verdeling en geeft de meerderheid aan meer dan vijf keer iets te hebben meegemaakt. Opvallend is dat dit ook geldt voor de respondenten die aangeven geen religieus uiterlijk te hebben.

Als we kijken naar de opgegeven frequentie van het afgelopen jaar, dan betekent dit dat alleen al deze 260 respondenten – hypothetisch gezien - samen meer dan 1008 ‘incidenten’ hebben meegemaakt het afgelopen jaar. Dergelijke hoge aantallen hebben we echter – tot nu toe - nog nooit gezien in de statistieken. Hoe komt het dat we dergelijke hoge aantallen niet zien bij antidiscriminatiebureaus of de politie? Duidt dit wellicht op een lage meldingsbereidheid?

5.3 MELDINGSBEREIDHEID

In dit onderzoek zien we dat de meldingsbereidheid inderdaad erg laag is. Van de respondenten (n=260) die in 2018 directe persoonlijke ervaringen hebben gehad met moslimdiscriminatie, heeft de overgrote meerderheid van 84% geen melding hiervan gedaan. Respondenten geven uiteenlopende redenen op waarom ze geen melding doen. Bovenaan staat dat respondenten aangeven dat melden geen zin heeft, omdat er toch niets wordt meegedaan. Een ander reden om niet te melden is dat men het niet belangrijk genoeg vond (20%) of dat men aangeeft dat er te weinig bewijs was om er iets mee te doen (17%). Slechts 9% gaf aan niet zeker te weten dat het om discriminatie ging.

- 50% gaf aan dat melden geen zin heeft, omdat er toch niks meegedaan wordt⁵⁹
- 20% vond het niet belangrijk genoeg
- 17% gaf aan dat er te weinig bewijs was om er iets mee te doen
- 15% gaf aan dat melden te veel tijd en moeite zou kosten
- 14% wist niet dat je zoiets kon melden
- 10% had het zelf opgelost
- 9% was er niet zeker van dat dit discriminatie was
- 7% was bang voor een wraakactie
- 4% heeft geen melding gedaan omdat het te confronterend was

Waarom geven respondenten deze redenen aan om niet te melden? Om antwoord te geven op deze vraag dienen we te kijken naar de aard van ‘incidenten’.

5.4 AARD VAN DE ERVARING

We vroegen aan de respondenten of zij konden aangeven waar hun laatste ervaring met moslimdiscriminatie heeft plaatsgevonden en wat ze precies hebben meegemaakt.

- 24% geeft aan dat de laatste ervaring op straat plaats heeft gevonden
- 20% geeft aan dat dit op werk was
- 15% in een winkel/winkelcentrum
- 10% in het openbaar vervoer
- 9% op school of universiteit
- 18% gaf aan dat het ergens anders was.

⁵⁹ Respondenten konden bij deze vraag meerdere opties aanvinken

Ook hier zien we dat ervaringen zich niet concentreren binnen één domein, maar dat het diverse facetten van het dagelijks leven beslaat, zowel in de publieke sfeer (straat en winkels) als de institutionele setting (werk en school of universiteit). Als we kijken naar de aard, dan gaat dit om:

- 50% geeft aan dat het ging om uitschelden/beledigen
- 42% geeft aan dat ze gekwetst werden
- 22% geeft aan uitgesloten/genegeerd te zijn
- 8% geeft aan dat het om bedreigingen ging
- 3% geeft aan dat het om fysiek geweld ging
- 19% geeft aan dat het om iets ander ging

We zien dat het kan gaan om zowel subtiele impliciete uitingsvormen zoals gekwetst worden, uitgesloten genegeerd worden; verborgen vormen die in de eerste instantie niet (h)erkend worden als uitingen van islamofobie en 'moeilijk' zijn om te bewijzen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat mensen aangeven dat melden geen zin heeft, omdat er toch niks meegedaan wordt. Daarnaast zien we dat er ook sprake is van meer expliciete vormen zoals uitschelden, bedreigingen en fysiek geweld.

5.5 ACTIE ONDERNEMEN

Onder de respondenten met directe persoonlijke ervaringen, geeft een minderheid van 16% aan dat zij wel melding hebben gedaan van hun laatste ervaring. De resultaten laten zien dat dit vooral gaat om ervaringen op het werk en op school of de universiteit:

- 32% op het werk
- 17% op school of universiteit
- 13% in een winkel of winkelcentrum
- 9% in een overheidsgebouw
- 9% in het openbaar vervoer
- 4% op straat
- 17% elders

Wanneer we kijken waar deze respondenten melding hebben gedaan, dan zien we een interessant patroon:

- 21% bij de politie
- 11% bij een antidiscriminatiebureau
- 2% bij het College voor de Rechten van de Mens
- 77% anders, namelijk:
 - Werkgever/leidinggevende/manager als het incident op het werk heeft plaatsgevonden
 - Een klacht ingediend bij de desbetreffende instelling

In de meeste gevallen stappen zij niet naar een antidiscriminatiebureau, het College voor de Rechten van de Mens of de politie, maar lossen ze dit vooral intern op.

5.6 ALLEDAAGSE ISLAMOFOBIE

In dit hoofdstuk stonden de directe persoonlijke ervaringen van de respondenten centraal. In de eerste instantie zien we dat islamofobie wijdverbreid is en diverse domeinen van het dagelijkse leven beslaat. Deelnemers aan dit onderzoek geven aan dat zij moslimdiscriminatie niet alleen indirect ervaren via politieke en maatschappelijke discoursen, maar ook online, op straat, winkels, openbaar vervoer, op de werkvloer en de arbeidsmarkt. Een ander opvallend verschijnsel is dat deze islamofobe ervaringen zich uitstrekken tot het politieapparaat. Met andere woorden: de directe persoonlijke ervaringen komen voor in de informele sfeer (op straat en in winkels), maar ook binnen instituties (arbeidsmarkt en de politie). Ook hebben deze respondenten te maken gekregen met verschillende uitingsvormen: soms expliciet en soms impliciet.

Respondenten geven een hoge frequentie aan qua ervaringen, maar deze aantallen zien we nooit terug in de discriminatiecijfers. Dit onderzoek bevestigt ook dat er sprake is van een lage meldingsbereidheid. De redenen dat ervaringen nauwelijks worden gemeld, hebben ook te maken met de aard van de ervaringen. We zien dat het gaat om ervaringen in het dagelijkse leven, maar ook dat het gaat om uitingsvormen die moeilijk te bewijzen zijn in dit maatschappelijke klimaat waarin islamofobie in toenemende mate is genormaliseerd. Zelfs beledigen wordt niet als zodanig (h)erkend en gebagatelliseerd waardoor men ontmoedigd wordt om daar werk van te maken. Een respondent vertelt hierover:

Op een hogeschool in Overijssel werd ik door een leerkracht "Fatima" genoemd, terwijl ik een typische Nederlandse naam heb. Hij vroeg verschillende malen of mijn hoofddoek in de weg zat en ik daardoor niet goed kan luisteren, omdat ik de opdracht verkeerd had uitgevoerd. Bij mijn interne begeleider heb ik aangegeven dat ik dit soort opmerkingen niet waardeer. Die begeleider gaf als antwoord dat niet alles racistisch of profilerend is en sommige mensen gewoon soms lullig doen. [R263]

In deze slotparagraaf staan we nogmaals stil bij deze alledaagse ervaringen met een aantal voorbeelden ter illustratie.

Op de werkvloer

Ik werd vaak genegeerd tijdens een werkoverleg door mijn leidinggevenden en sommige niet-moslims deden hieraan mee. Ik zette me 200% in op mijn werk maar het werd niet gewaardeerd t.o.v. anderen. Andere niet-moslims/autochtonen kregen veel meer waardering terwijl ze niet eens de kwart deden van wat ik op een dag deed. Dit viel mij natuurlijk op. [R301]

Er werd door een collega aangegeven dat een andere collega moest oppassen voordat ik mijn bomgordel tevoorschijn zou halen. [R69]

Ik kreeg geen opslag ondanks kwalificaties ('blanke' collega's wel). Bij een sollicitatie werd ik afgewezen omdat ik 'teveel zelfvertrouwen' had. Er werd een collega aangenomen die niet de juiste papieren voor de functie had. [R327]

Het openbaar vervoer

Iedereen die voor mij was ingestapt en na mij die goeiemorgen zei werd terug gegroet. Maar niet toen het mijn beurt was. Ik werd totaal genegeerd. [R158]

In het onderwijs

Tijdens een les hadden we het erover wat 'normaal' was en niet. Mijn tutor vertelde over zijn ervaring, waarbij een vrouw hem geen hand wilde geven en haar man zijn vrouwelijke collega's geen hand wilde geven. Hij stond daar redelijk verwoed een half uur te vertellen hoe raar hij dat wel niet vond en dat dat getuigde van geen respect. Ieder moet zijn eigen standpunten daarin houden en snap dat je best schrikt, maar de manier waarop was erg aanvallend en duwde mij (als enige moslim in dat klasje) een beetje in een hoekje. Heb me staande gehouden en de visie weten te verduidelijken, maar had wel zoiets van mnah was dit nodig? [R191]

Ik werd op de middelbare school helemaal ondervraagd door meerdere docenten over mijn achtergrond.[R47]

Online

Online discriminatie is zodanig te ver gegaan dat ik geen nieuwsartikel normaal kan lezen zonder dat iemand kritiek uit op islam/moslims/buitenlanders/vluchtelingen. Ook dingen die helemaal niks te maken hebben met deze onderwerpen. Iedere keer wordt 'de moslimhaat' groter en groter wanneer er een aanslag gepleegd is, tijdens zwarte pietten discussie en tijdens (islamitische) feestdagen. Persoonlijk, nogmaals, niks meegemaakt maar gezien al die kritiek en bedreigingen gericht zijn op moslims voel ik me steeds meer onveiliger in mijn eigen dorp. Omdat iemand heel veilig achter zijn scherm van alles kan zeggen en dreigen, betekent dit dat zulke personen mijn burens konden zijn, docenten of gewoon 'normale' mensen die ik buiten zie lopen waar je geen idee van hebt van wat degene online allemaal vertelt. Hierdoor ben ik meer op mijn hoede en durf ik niet meer naar bepaalde plekken te gaan. [R161]

Ik werd online bedreigd, beledigd, gediscrimineerd op basis van mijn keuze, namelijk het accepteren van de Islam als mijn religie. [R353]

Net zoals in het werk van Essed, zien we in dit onderzoek veel parallellen met alledaags racisme. We zien dat islamofobie ook alledaags is: diverse vormen en uitingen daarvan die zich voordoen in diverse facetten van het dagelijks leven en waar mensen zich niet zomaar aan kunnen onttrekken, zoals het openbaar vervoer, school en op straat. Alledaags racisme – en ook alledaagse islamofobie is meer dan dat: mensen kunnen er meerdere keren per dag mee te maken krijgen. Soms gaat het om een openlijke vorm (bijvoorbeeld afgewezen bij een stage vanwege het dragen van een hoofddoek), maar vaak is het verborgen, het lijkt subtiel. Het gaat om zaken zoals genegeerd worden door collega's of dat alle witte mensen in de rij begroet worden door de caissière, maar zodra een gesluierde moslima aan de beurt is, zij niet wordt begroet. Het gaat om zaken die

onzichtbaar en ongrijpbaar lijken en niet eenvoudig te bewijzen zijn, maar die wel impact hebben op de mensen die daardoor getroffen worden.